

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Diplomová práce

2012

Pavel Koreň

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Pavel Koreň

**Downsova teorie racionální volby
a její aplikovatelnost na vysvětlení volební
účasti v České republice**

Diplomová práce

Praha 2012

Autor práce: **Pavel Koreň**

Vedoucí práce: **PhDr. Lukáš Linek, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2012

Bibliografický záznam

Koreň, P., (2012). *Downsova teorie racionální volby a její aplikovatelnost na vysvětlení volební účasti v České republice*. Praha: Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Lukáš Linek, Ph.D.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá aplikovatelností teorie racionální volby Anthonyho Downse na české prostředí, respektive využitelností jejího modelu na vysvětlení volební účasti a identifikaci racionality u českých voličů. První část práce poskytuje teoretický fundament práce, jsou zde vysvětleny základní pojmy, o které se práce opírá, a alternativní teorie k výzkumnému problému. Je zde také představen aktuální stav společnosti z hlediska percepce politiky, účasti u voleb a deklarovaných důvodů její podoby. Jádrem práce je představení Downsovy teorie racionální volby, jednotlivých pohledů na ni a její případné doplnění z hlediska kritiky. Zde jsou představeny základní proměnné, jak na ně nahlízejí různí autoři, co je jejich obsahem a co je ovlivňuje. V analytické části práce jsou pak tyto proměnné v rámci provedeného výzkumu zkoumány z hlediska četností výskytu v populaci a v jednotlivých segmentech voličů. Primární ukazatele modelu teorie racionální volby jsou následně testovány jak z hlediska vzájemné závislosti, tak z hlediska jejich signifikance v modelu a jejich vlivu na rozhodování o volební účasti. Závěr shrnuje výsledky výzkumu, kdy představuje vyhodnocení aplikovatelnosti modelu na české voliče, relevanci jednotlivých proměnných reprezentujících teorii racionální volby a zhodnocení racionality volební účasti jak z hlediska teoretického, tak z hlediska praktického.

Abstract

This thesis deals with the applicability of Anthony Downs rational choice theory to the Czech environment, respectively the utility of its model to explain voter turnout and identification of rationality among Czech voters. First part provides theoretical foundation of work, explanation of basic concepts from which the work draws and alternative theories to the research problem. It also presents current state of society in terms of policy perceptions, and participation in elections. The core of the work is to present Downs' rational choice theory, different views on it and its possible extension in terms of criticism. The basic variables introduced are here, in particular how are perceived by various authors, what is their content and what affects them. In the analytical part, the variables are examined within the research aims in terms of frequency in the population and individual segments of the electorate. The primary parameters of the rational choice theory model are then tested in terms of interdependence, and in terms of their significance in the model and their influence on voter turnout. The conclusion summarizes the research results, and demonstrates evaluation of the applicability of the model to the Czech voters, the relevance of individual variables representing the rational choice theory and evaluation of rationality turnout from both theoretical and practical terms.

Klíčová slova

teorie racionální volby, racionalita volební účasti, Anthony Downs, benefity z volební účasti, náklady na volební účast, pravděpodobnost ovlivnění voleb, vnímání povinnosti účastnit se voleb, aplikace modelu teorie racionální volby,

Keywords

rational choice theory, rationality of voters turnout, Anthony Downs, benefits from turnout, costs of voting, probability to influence election, duty to vote, model of rational choice theory application

Rozsah práce: 134 821 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne ...

Pavel Koreň

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Lukáši Linkovi, Ph.D. za cenné připomínky a odborné rady, kterými přispěl k vypracování této diplomové práce. Dále pak firmě OmnicomMediaGroup za poskytnutí dat a možnosti provedení samotného výzkumu.

Obsah

ÚVOD.....	3
1. ZÁKLADNÍ POJMOVÝ A IDEOVÝ RÁMEC.....	4
1.1 OBECNÉ POJMY UŽÍVANÉ V PRÁCI	4
1.2 POJEM RACIONALITA	5
1.2.1 Dělení racionality	6
1.2.2 Definice racionality v této práci.....	7
1.3 TEORIE VĚNUJÍCÍ SE RACIONÁLNÍ VOLBĚ.....	8
2. VNÍMÁNÍ POLITICKÉ SITUACE A ÚČASTI U VOLEB.....	11
2.1 VNÍMÁNÍ POLITIKY A VÝVOJ ÚČASTI U VOLEB	11
2.2 DŮVODY VOLEBNÍ ÚČASTI A NEÚČASTI.....	12
2.3 NAČASOVÁNÍ ROZHODNUTÍ.....	13
3. TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY	14
3.1 ZÁKLADNÍ VYSVĚTLENÍ TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY A JEJÍHO MODELU	14
3.2 VNĚJŠÍ PROMĚNNÉ.....	16
3.2.1 Socioekonomické prostředí	16
3.2.2 Institucionální prostředí.....	17
3.3 KRITIKA TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY A JEJÍ DOPLNĚNÍ	18
3.3.1 Víra v demokracii a pocit povinnosti	19
3.3.2 Nevidět preferovanou stranu či kandidáta prohrát.....	21
4. PROMĚNNÉ V ZÁKLADNÍM MODELU.....	23
4.1 BENEFITY	23
4.1.1 Základní podstata benefitů.....	23
4.1.2 Benefity jednotlivých stran.....	25
4.1.3 Další možnosti zisku benefitů.....	27
4.1.4 Benefity v rámci různých voleb	28
4.2 PRAVDĚPODOBNOST.....	28
4.2.1 Základní podstata pravděpodobnosti	28
4.2.2 Vyrovnanost stran	29
4.2.3 Politický marketing	30
4.2.4 Nahodnocení pravděpodobnosti.....	32
4.3 NÁKLADY.....	33
4.3.1 Základní podstata nákladů.....	33
4.3.2 Náklady na informace	34
4.3.3 Role médií z hlediska nákladů.....	36
4.3.4 Časové náklady	37
5. ANALÝZY A TESTOVÁNÍ PROMĚNNÝCH MODELU.....	39
5.1 KVANTIFIKACE PROMĚNNÝCH MODELU	39
5.1.1 Benefity z voleb	39
5.1.2 Pravděpodobnost ovlivnění voleb	42
5.1.3 Náklady na odvolení.....	44
5.1.4 Relevance doplnění modelu o povinnost	45
5.2 VÝZNAM PROMĚNNÝCH V MODELU	46
5.2.1 Testování vzájemných vztahů mezi proměnnými v modelu.....	47
5.2.2 Testování závislosti proměnných a volební účasti.....	49
5.2.2.1 Pravidelní voliči	49
5.2.2.2 Pravidelní nevoliči	50
5.2.2.3 Pravidelně se rozhodující.....	51
6. ZHODNOCENÍ RACIONALITY VOLIČŮ A FUNKČNOSTI MODELU TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY	52

6.1	POHLEDY NA RACIONALITU VOLIČE	52
6.2	VÝZNAMNOST PROMĚNNÝCH V MODELU TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY	53
6.3	ZHODNOCENÍ APLIKOVATELNOSTI MODELU TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY	55
	ZÁVĚR	57
	POUŽITÁ LITERATURA.....	59
	SEZNAM PŘÍLOH.....	62
	PŘÍLOHY	62

Úvod

Celá společnost je z velké části determinována směrem, jímž se ubírá politika a jaké odvádí výkony. Politické dění tak představuje jeden z hlavních pilířů moderních demokracií a je tedy zásadní, nejen jakým způsobem je politika vykonávána, ale také, jak jsou její vykonavatelé vybíráni. Politika je ale u nás v poslední době vnímána velmi negativně, ba dokonce pozice politika je lidmi hodnocena jako jedna z nejméně vážených. Tento stav se odráží nejen v preferencích stran, ale také v ochotě voličů samotných voleb se zúčastnit. Budeme-li vycházet z předpokladu, že žijeme v demokracii, strana, potažmo jedinec, se může dostat k moci výhradně prostřednictvím voleb, respektive prostřednictvím voliče. Ve většině definic voliče ale nalezneme zahrnutu podmínku racionality, případně určité adekvátnosti vzhledem ke svým cílům. Základ této teze o racionalitě vychází mimo jiné ze samotného předpokladu politického trhu, to znamená, že je použitelný pouze za podmínek konkurence v zastupitelské demokracii a váže se na racionalitu člověka a jeho egoismus. Podle některých autorů je pak jednou ze změn, kterými prošla politika za poslední roky, větší míra racionality ve volebním chování. Za této situace si pokládám otázku, do jaké míry je volební účast z hlediska potenciálních voličů racionální, respektive zda je na ní aplikovatelná teorie racionální volby.

Celá práce má tři cíle. Prvním záměrem je poskytnout přehled o teorii racionální volby, utvořit kompilaci možných doplňků, námitek a odlišných pohledů. Dále chci ověřit, zda lze pomocí teorie racionální volby vysvětlit volební účast v České republice.

Druhým cílem je zhodnocení významu jednotlivých proměnných reprezentujících teorii racionální volby, jejich významnosti v rámci modelu teorie a otestování samotného modelu na české populaci. K tomuto záměru jsem na podzim roku 2011 uskutečnil výzkum na 575 respondentech v rámci internetové populace mezi 18 a 69 roky, reprezentativní podle věku, pohlaví, vzdělání a krajů. Online populace byla vybrána pro lepší dostupnost a nižší finanční náročnost na sběr dat. I přes určitou odchylku od klasické populace považuji data za dostatečně vypovídající, a to především proto, že online populace v rámci celé populace České republiky již tvoří 69% lidí [SEKV 2011] a v rámci cílové skupiny je penetrace internetu dokonce 72% [NetMonitor 2012].

Třetím motivem práce je pak poskytnutí přehledu o současném stavu vnímání jak voleb, tak důvodů účasti a neúčasti voličů, tak i zájmu o politiku vůbec.

1. Základní pojmový a ideový rámec

1.1 Obecné pojmy užívané v práci

Než se dostanu k samotné analýze racionality volební účasti, je nezbytné nastavit si pojmový rámec a osvětlit základní pojmy, se kterými bude v práci zacházeno.

Hlavní sférou celé práce jsou de facto volby, jako proces, v jehož rámci je racionalita zkoumána. Volby je obecně možné definovat mnoha způsoby, například jako specifický projev veřejného mínění, a to více či méně projev zformovaný, kvalifikovaný a institucionalizovaný prostřednictvím procesu volební reprezentace, tedy prizmatem veřejného mínění [Klokočka 1969: 15]. Z hlediska výběru jako časově a místně sladěný, v základních otázkách právně upravený proces ustanovování zastupitelských sborů probíhající na základě výběru z více pozitivních možností po splnění předem stanovených a dostupných požadavků na straně uchazečů o funkci [Šimíček 1995: 18]. Obecné mínění, nebo také vůle, která se vyjadřuje ve volbách, je podle klasika Rousseaua koncipována jako prvek vědomé účasti voliče na politické moci, vědomého a věcného rozhodování o základních otázkách státu [Klokočka 1969: 19] a poslanci jsou pak reprezentanty a tlumočníky této obecné vůle.

Na volby je ale také nezbytné nahlížet pohledem voliče. Zde se jedná o chování, které je ovlivněno subjektivním, psychickým stavem, vnímáním a prožíváním každodenní reality [Šimíček 1995: 147]. Z tohoto hlediska je smyslem voleb identifikace subjektivních politických vůlí voličů, které odrážejí jejich subjektivní zájmy, kdy tato subjektivní politická vůle se nemusí shodovat s vůlí objektivní [Klokočka 1969: 28].

Existuje tak mnoho definic voleb, v nejběžnějším případě jsou ale volby vnímány jako základní prostředek jak ovlivnit politiku státu [Foret 1992: 38]. Ta je vykonávána vládou, u níž je předpoklad, že je zvolena v řádných volbách, které se konají v jasných periodách, obyvateli, kteří jsou schopni z hlediska práva a zdraví volit, kdy každý má pouze jeden hlas – vláda, pak vzniká na základě majority hlasů na dobu do dalších voleb [Downs 1957: 23-24]. Takováto vláda je vykonávána politiky, lidmi, kteří mají osobní preference a politika je láká, neb mohou skrze ni mít vliv na kolektivní výsledky a mohou ovlivňovat kolektivní rozhodnutí pro dosažení společenských cílů, případně lidmi, kteří vnitřně připisují moci činit rozhodnutí ovlivňující životy jiných velkou hodnotu [Buchanan 2002: 66-71].

Volby jsou tedy ve své podstatě výběrem politiků a hlas, který volič odevzdává, vyjadřuje podporu určitému jedinci, který se tak dostává k moci. Hlavním motivem celých voleb se tak stává moc, jakožto možnost ovládnutí okolí a prostředí tím, že ovlivňujeme chování ostatních. Takováto moc pak spočívá v tom, že nutím ostatní jednat tak, jak chci já [Arendtová 1995: 24].

1.2 Pojem racionalita

Pokud chceme ověřovat existenci racionality ve volebním chování, respektive zda lze pomocí teorie racionální volby vysvětlit volební účast, je nezbytné nejprve si definovat, co je racionální chování a jak bude v práci užíváno. Vágně můžeme nazvat za racionální chování takové, kdy se jedinec chová adekvátně situaci. Podíváme-li se na racionalitu poněkud exaktněji, můžeme na ni nahlížet z vícera úhlů, především pak prizmatem jednotlivých oborů.

Prvním zásadním oborem věnujícím se racionalitě chování je ekonomie. Ekonomická teorie se pokouší vysvětlit fungování společnosti na základě předpokladu, že všichni účastníci chtějí prosadit své zájmy a pokoušejí se o to racionálním způsobem [Heyne 1991: 317]. Čistě ekonomické teorie pak pohlíží na jedince jako na racionálního, pokud se snaží jednat co nejefektivněji, aby dosáhl svého cíle, který je s to jednoznačně identifikovat a nalézt k němu cestu [Downs 1957: 4]. To je doplněno o aspekt rovnováhy, kdy se lidé chovají racionálně ekonomicky, pokud minimalizují náklady a maximalizují přínosy [Buchanan 2002: 6]. V rámci ekonomického prizmatu je tedy primární zjistit, o co jedinec usiluje a jaké prostředky jsou k dosažení kýženého cíle nejrozumnější. Zjednodušeně je tedy racionální v podstatě již maximalizace zisku za cenu minimálních nákladů, což se však nedá jednoduše přenést na obecné fungování racionality, jež je komplexnější a vychází z výrazně více proměnných. Ani pro osvětlení racionality volební účasti není ekonomické vnímání racionality dostatečné a navíc žádný implicitní předpoklad nenaznačuje, že by lidé měli jednat ekonomicky.

Z hlediska politické sociologie je racionální volič takový, který se zajímá alespoň o základní politické otázky, informuje se o volebních programech a zvažuje jejich klady a zápory, nenechá se lehce ovlivnit kampaní, sdělovacími prostředky, ani opinion leadery, a naopak iracionální volič je takový, který přijímá informace povrchně, řídí se intuicí, emocemi, sympatiemi, klade důraz spíše na formu než obsah a nechá se snadno ovlivnit okolím [Foret 1992: 35]. Velký důraz je tak kladen nejen na samotnou schopnost rozhodování, ale také na podklady, které jsou k učinění rozhodnutí využity.

Z tohoto hlediska je tedy iracionální chování výsledkem činnosti subjektu, jenž má omezené, nebo nepřesné vědomosti, špatně definuje svoje zájmy a v souvislosti s tím není schopen přijímat rozhodnutí, jež jsou adekvátní k situaci [Jablonski 2006: 180]. Významem informovanosti se zabírá také Dahl, když jako jedno z kritérií demokratického procesu považuje osvícené chápání a poučené porozumění, tedy kompetence ve smyslu způsobilosti, souboru základních znalostí, dovedností a postojů [Krejčí 2004: 42]. Nicméně i v tomto případě je racionální chování voliče z velké části určované egoistickými cíli, snahou o maximalizování prospěchu. [Jablonski 2006: 5]. Zde však Downs upozorňuje, že pro definici racionality ve volebním chování je prostý poměr nákladů a zisků nedostačující, a doplňuje jej o nutnost orientace na dosažení zvolení vlády, jako politické funkce voleb. Racionální chování voliče je tedy takové, které nejefektivněji vede k výběru vlády a volič si musí vybrat kandidáta či stranu s reálnými a důvodnými šancemi vládnout [Downs 1957: 145]. Podmínka racionality dosažení cíle za minimální náklady je doplněna o cíl orientovaný výhradně a právě na politickou oblast a o pravděpodobnost úspěchu. Na závěr se podíváme na klasika sociologie, Webera, který ji chápe jako schopnost volit prostředky k cílům v souladu s vlastními zájmy. [Krejčí 2004: 45] Zde je ale potřeba dodat, že Weber pojímá racionalitu nejednotně, respektive hovoří o jednání účelově racionálním, kdy zvažujeme prostředky s ohledem na účel a hodnotově racionální, kdy se jednatel snaží dosáhnout třeba i iracionálního cíle za použití racionálních prostředků.

1.2.1 Dělení racionality

Racionalita je nejenom odlišně definovatelná, ale tato nejednoznačnost se také promítá do variant jejího dělení. Například podle Zieleniewskiho existují dvě racionality, věcná, kdy nezáleží na způsobu, jakým subjekt dosáhne očekávaného cíle, ale na tom, zda tento cíl je pro něj racionální, a metodologická, kde je racionalita ukryta naopak v metodě dosažení cíle, tedy kdy jedinec vykonal vše, co v dané situaci vykonat mohl, aby činností zajistil rys racionality, a i když nedosáhne cíle, je jednání racionální [Jablonski 2006: 182]. Další možností je přijetí Buksinského dělení racionality na axiologickou, která vychází ze stanovení cílů, jež musí jedinec plnit, a instrumentální, kdy není důležitý cíl, ale zamezení jakýchkoliv rozporů během jeho dosahování [Jablonski 2006: 182-184]. Třetí prezentovanou variantou je Pietrasovo dělení, které vychází z teorie her a dělí racionalitu na kooperační, snahu o maximalizaci společné výhry, individualistickou, snahu o co největší prospěch pro sebe, a nakonec

kompetitivní, snahu o co největší převahu jednoho hráče nad druhým, a to i za cenu zhoršení výsledku hráče samotného [Jablonski 2006: 182-184]. Tato práce se z velké části opírá o Blaise, který pojímá racionalitu ze dvou úhlů, jako širokou, jež je optimálním propojením mezi výsledkem a záměrem, kdy racionální chování nemá nic společného s cíli či motivací, jedinec se jen snaží maximalizovat užitek, ať je jakýkoliv a úzkou, ve které je racionální volební chování zaměřeno výhradně na zvolení vlády, jako akce vedoucí k čistě politickému, a ekonomickému výsledku [Blais 2000: 4].

1.2.2 Definice racionality v této práci

Samotná podstata politického trhu je vázána na racionalitu člověka, kdy v klasické teorii demokracie racionalita znamenala především poznání veřejného zájmu, zatímco aktuálně je vyjádřitelná především z hlediska individuálního profitu. S racionalitou voliče je také pracováno již při samotném vymezení volby. Z dříve uvedených definic politického aktéra obecně vyplývá, že není nezbytně nutné představovat voliče jako osobou racionální, která se vědomě pokouší o maximalizaci svých zájmů, jež je s to identifikovat, ale vzhledem k nedostatečné informovanosti voliče a omezené možnosti výběru je možné považovat za racionální chování i takové, které předpokládá volbu nejužitečnější nabídky z těch, o nichž máme informace. Racionální motivace pro volbu pak vychází z potřeb, z vnímání situace a navíc ze zkušeností vycházejících z procesu učení. Za racionální volební jednání tak považují takové, kdy aktér volí za účelem uspokojení svých vlastních zájmů prostřednictvím zvolení vlády či jiné volené státní instituce, jež je schopen definovat, a to na základě vyzískaných informací, nehledě na jejich korektnost, přičemž zvažuje nejužitečnější nabídky z hlediska maximalizace zisku a minimalizace nákladů, bez ohledu na hledisko emoční a psychologické. Nicméně nejužitečnější volba nemusí v reálném prostředí vždy reprezentovat to nejlepší přesvědčení, ale většinou to nejpříjemnější. Často se setkáváme s volbou jako výběrem nejmenšího zla, kdy prosté zamítnutí jedné alternativy znamená automaticky favorizaci jiné. Také vlastní zájmy nemusí být výhradně egoistické a směřované vlastním sobeckým zájmům, lidé nejsou v reálu vždy sobečtí, ve společnosti je patrný určitý altruismus. Pro zjednodušení ale budu vnímat zájmy jako, tedy užitek z volby musí mít vždy pozitivní efekt přímo na jejich osobu, ať už má jakoukoliv formu.

1.3 Teorie věnující se racionální volbě

V této práci primárně pracuji s teorií racionální volby podle Anthonyho Downse, modelů a teorií, jak volební chování vysvětlit, je ale výrazně více. Níže uvádím některé další teorie a jak se vypořádávají s racionalitou voliče.

Prvním z nich je koncept cleavage, podle kterého jsou voliči na základě určité charakteristiky přiřazováni do takové sociální kategorie, která podporuje určitou stranu, zájmy jednotlivce jsou pak odvozeny od zájmů kategorie, do které je jedinec přiřazen. V momentě, kdy si voliči vybírají tu stranu, která je pro danou sociální kategorii nejvýhodnější, chovají se racionálně. Problémem je, že každý pojímá koncept cleavage po svém a jednoznačné zhodnocení racionality v tomto konceptu je obtížné, ne-li nemožné. Nicméně jako příklad zde uvádím Evanse, jenž vidí volby jako běžnou aktivitu z hlediska podkladů, podle kterých se rozhodujeme a ospravedlňujeme, a přirovnává je k volbě partnera, či auta, kdy naše volba pak zpětně ukazuje, na základě jakých elementů jsme se rozhodovali [Evans 2004: 42-44].

S předpokladem vlivu sociálního tlaku okolí na volební účast pracuje také model mobilizace, podle něhož politici mobilizují jednotlivé sociální skupiny a dělají vše pro to, aby voličům volení usnadnili a podali potřebné informace, to vše se zvláštním přihlížením na minimalizaci nákladů [Blais 2000: 13].

Napříč zmíněnými teoriemi panuje shoda nad sociální determinovaností aktu, můžeme u nich tedy hovořit o sociálním vymezení volebního chování. Nicméně i v něm jsou výjimky, kdy dochází k individuální volbě. Příčiny individuálního volebního výběru jsou shrnuty v koncepci Russela Daltona nazvané „model kauzálního trychtýře“. Ten spočívá v existenci mnoha zprostředkujících článků mezi sociálním postavením voliče a jeho finální volbou, které politickou nabídku a poptávku filtrují, a do rozhodnutí se tak promítají heterogenní, někdy i protikladné podněty. Každá volba pak představuje spojení motivů jak logických, tak i nahodilých a samotný akt volby je směsicí retrospektivního a perspektivního posuzování alternativ, je ohlédnutím do minulosti i projekcí do budoucna. [Kunštát 2006: 145]

Zde je potřeba zmínit, že Dalton tuto koncepci pouze uceleně shrnul do podoby modelu kauzálního trychtýře, ale její jednotlivé části pocházejí z prací a statí A. Campbella a P. E. Converse. [Kunštát 2003: 5]

Existuje také model založený na volbě ve skupině, vycházejí z myšlenky, že volení je více racionální pro skupinu než pro jedince, neb u skupiny je více

pravděpodobné, že bude mít větší benefity z politické participace. To je založeno na předpokladu, že politici poskytují skupinám větší benefity a navíc politický vliv takovéto skupiny je proporční k její velikosti, respektive k počtu členů. Vysoká účast u voleb je pak optimální jak pro celou skupinu, tak její jednotlivé členy. [Geys 2006: 23]

Další možností jsou teorie vycházející z informačních modelů, podle kterých jsou lidé příliš omezeni nedostatkem znalostí o konsekvencích jejich rozhodnutí a jejich limitovanou intelektuální kapacitou, aby analyzovali jednotlivé možnosti. Informace, které mají, jsou pro volební rozhodnutí nekompletní, a lidé tedy nemohou být vnímáni prizmatem maximalizace užitku, ale pouze jako snažící se o uspokojení. Nemohou vybrat nejlepší alternativu, ale musí sami sebe uspokojit s tou nejvíce vyhovující možností. [Geys 2006: 25]

Teorii zabývající se informacemi je také „mýtus racionálního voliče“ od Bryana Caplana, který vnáší do hry pojem racionální ignorance. Ta vychází z myšlenky, že motivace voliče strávit čas a věnovat úsilí na získání informací potřebných pro správnou volbu je nepatrná a pro takto racionálně ignorující voliče je obtížné rozeznávat dlouhodobé a krátkodobé důsledky politických opatření. Možnost, že právě voličův hlas rozhodne, je naprosto minimální a shánění politických informací je z hlediska času nákladné, tedy výrazně vyšší než možná získaná hodnota a je tak racionální určitá ignorance. [Caplan 2007: 194] Tato teorie tak naráží na klasický paradox volební účasti, kterému se budu v dalších částech práce také věnovat.

Tématu se věnuje také teorie vycházející z určitého prvku učení volebních strategií. Existují dvě strategie, v první se lidé učí na základě vlastních předchozích rozhodnutí, kdy se zúčastnili, případně nezúčastnili voleb a což mělo dopad na zisk z voleb, který se dostavil, případně nedostavil, a interpretují to jako podporu strategie, nebo naopak její vyvrácení. Uspokojující akce jsou pak opakovány, těm neuspokojujícím se vyhýbají a jsou nahrazeny jinými. Druhou variantou je pak učit se z chování ostatních, kdy voliči pozorují strategie ostatních a napodobují ty, které byly potvrzeny jako úspěšné. [Geys 2006: 26]

Oproti tomu teorie Palfreye a Rosenthala vychází z určité nepředvídatelnosti, kdy každý volič ví o malé síle svého hlasu a vzhledem k tomu by pak každý abstinovat a hlas toho, kdo se zúčastní, by byl rozhodující a při vědomí tohoto faktu se volič rozhodne zúčastnit [Geys 2006: 22]. V této teorii tak není možné určit pravděpodobnost a vnímám zde i jistý prvek tautologie.

Z hlediska porozumění a pochopení nahlíží na racionalitu také behavioralismus, který ji vnímá jako volbu občana uskutečněnou na základě porozumění., vycházejícího ze soudnosti, znalosti, rozvažování a odevzdání hlasu, jakožto akt kontinuálního, veřejně řešeného sporu argumentu a protiargumentu. Racionální volba u voleb pak musí splňovat tři argumenty, voliči mohou nalézt vlastní zájem v každé hlavní otázce kampaně, mají na ni názor a znají odlišná stanoviska kandidátů na tuto otázku. [Krejčí 2004: 43].

Emoce vnáší také teorie zahrnující etickou stránku původem od Googlina a Robertse, podle které lidé berou při vlastních zájmech v potaz i blaho někoho dalšího. Každý volič tak může mít dva sety preferencí, jeden egoistický, druhý altruistický a při vyhodnocování užitku pak připočítává k vlastnímu prospěchu i váhu štěstí všech ostatních, které způsobí. Je zde tedy silný předpoklad, že lidé se často chovají altruisticky, a často dokonce nesou náklady, aby zlepšili situaci ostatních. Pouze pokud náklady a osobní účinnost je vysoká, egoistické preference vyhrají. [Geys 2006: 20]

Další možností vysvětlení je valenční teorie, podle které jsou pro volbu strany, tedy volební účast, klíčové dvě základní motivace voliče k volbě politické strany. V prvním případě volič vnímá rozdílnost mezi stranami z hlediska jejich programových pozic a požaduje konkrétní programové řešení nabízené stranou. Na základě druhé motivace požaduje volič řešení problému, o jehož řešení není sice mezi stranami sporu, ale k jehož řešení považuje pouze některou ze stran za kompetentní. Čím větší je vnímaná rozdílnost mezi stranami z hlediska programu a kompetence a čím blíže se volič jedné z odlišných stran blíží, tím větší je pravděpodobnost hlasování pro tuto stranu a tedy i volební účast. [Linek 2010: 11-12]

Výhody nevolení prezentují i Edlin a Gelman, kdy ukazují, že tím, že se sníží účast u voleb, individuální pocit, že můžu něco ovlivnit, se zvýší a pro mnohé se stane účast u voleb více racionální, vychází tedy, že čím více lidí nevolí, tím větší očekávání na zisk benefitů je ze strany voličů. Na druhou stranu, pro lidi se sociálním zaměřením je užitečnost volení nezávislá na velikosti voličstva, tedy u jedince, který sdílí sobecké i sociální zájmy, převáží nakonec ty sociální a utvoří volbu racionální tím, že bude volit jen u velkých voleb. [Edlin 2007: 9-10]

Jak jsem výše nastínil, existuje velké množství teorií, které pohlíží na racionálnost volby z různých pozic, pro tuto práci je ale primární teorie racionální volby založená na Downsově modelu, které se budu věnovat hlouběji v příštích kapitolách.

2. Vnímání politické situace a účasti u voleb

2.1 Vnímání politiky a vývoj účasti u voleb

Abych se mohl zaměřit na zhodnocení racionality pomocí teorie racionální volby, potřebuji nejprve nastínit současnou situaci volební účasti a její atributy. Obecně se lidé o tom, koho zvolí a zda se vůbec voleb účastní, rozhodují ovlivněni celkovým stavem společnosti, ten totiž z velké části determinuje možný užitek z výsledku voleb.

Zásadním měřítkem je pak vnímání politické kultury a zájem o ni. Záliba v politickém dění se během posledních deseti let nikterak výrazně nezměnila. V roce 2001 deklarovalo zájem o politiku v rámci České republiky 36% lidí, v roce 2010 jsou to rovné 2/5, z hlediska vývoje došlo v rámci poslední dekády k minimálním změnám [MML-TGI]. Tato čísla potvrzuje také výzkum CVVM, podle kterého se v roce 2002 pohyboval zájem o politické dění kolem jedné třetiny populace [CVVM 2002]. Naproti tomu před deseti lety byla necelá polovina lidí s politickou situací v republice spokojena a od té doby dochází k dlouhodobému a kontinuálnímu poklesu až na současný stav jedné čtvrtiny, došlo tedy k výraznému poklesu [MML-TGI]. Tato data prokazuje také výzkum CVVM, podle kterého bylo dle vlastního vyjádření v roce 2002 spokojeno s politickou situací více jak dvě pětiny obyvatel [CVVM 2002], zatímco v roce 2011 se jednalo o hodnotu bezmála jedné čtvrtiny [CVVM 2011]. Problematickou situaci z hlediska důvěry v politiku dokresluje fakt, že před deseti lety vnímali politickou situaci jako jeden z nejzávažnějších problémů republiky dva lidé ze sta, momentálně je to již jeden člověk z deseti [MML-TGI].

Výše zmíněné se projevuje i v poklesu participace na politickém životě, kdy aktivní účast na občanské společnosti klesá. V minulém roce se alespoň jednou měsíčně jeden člověk z deseti věnoval veřejné činnosti, tedy účasti v politických stranách či občanských spolcích, před deseti lety to bylo o tři procenta více. Dalším efektem je posun ve vnímání stranictví a politických názorů. V roce 2000 vnímalo politické názory jako důležitý prostředek úspěchu méně jak třetina lidí, nyní jsou to již dvě pětiny. Stejně tak v roce 2000 si cca 27% lidí myslelo, že k dosažení úspěchu je důležité být členem vhodné politické strany, za rok 2010 je to již 35% lidí. Obdobně vzrostl důraz kladený na politické konexe, které za důležité před deseti lety považovalo 39 lidí ze sta a nyní je to již 46 lidí ze sta. [MML-TGI].

Druhou oblastí, o které je důležité získat přehled, je samotná volební účast. Ta ve volbách do zastupitelstev obcí sice od roku 1990, kdy byly na úrovni tří čtvrtin, postupně klesala až na hranici jedné poloviny v roce 1998, ale od přelomu milénia dochází opět k drobnému nárůstu, respektive stagnaci. Velmi podobný osud potkal účast ve volbách do Poslanecké sněmovny, kdy těsně po revoluci dosahovala téměř 95% a až do roku 2002, kdy dosáhla svého dosavadního minima na bezmála šedesáti procentech, výrazně klesala. V dalších volbách došlo k nárůstu účasti na 65%, aby o čtyři roky později opět o dvě procenta poklesla. Dalším ukazatelem jsou krajské volby, kde došlo oproti roku 2000 v roce 2008 k cca 7% nárůstu a senátní, kde rostla účast především v prvním kole, ale v menší míře i v kole druhém [ČSÚ]. Pokud jde o deklarované vnímání účasti, převážná většina voličů stále vnímá volební účast jako nízku a tento fakt je pak jimi samými vnímán jako společenský problém. [CVVM 2005].

Pokud tedy shrnu vývoj posledních deseti let, pak zájem o politiku i volební účast jsou poměrně stabilní, ale zatímco vnímání její důležitosti v životě zaznamenalo lehký nárůst, spokojenost s ní vykazuje výrazný pokles.

V teoretické rovině jsou volební účast a zájem o politiku vzájemně propojeny. Například Blais tvrdí, že při účasti u voleb záleží na zájmu jedince o politiku, čím větší je zájem, tím více lidé volí [Blais 2000: 13]. Pokud to obrátím, účast u voleb informuje o zájmu veřejnosti o tuto základní politickou aktivitu. [Foret 1992: 30]. Tento výsledek se potvrdil i v mých vlastních analýzách z provedeného výzkumu, kdy mezi těmi, kteří deklarují zájem o politiku, chodí volit dvakrát více lidí, než mezi těmi, které politika nezajímá [Koreň 2011]. Na druhou stranu přílišná či dlouhodobá nespokojenost s politickou situací může být také vyjádřena volební neúčastí, případně vede k rezignaci či neochotě se k politice vyjadřovat a opět končí neúčastí u voleb. Případně nízkou volební účastí mohou podávat občané sdělení, že nesouhlasí s existencí samotného orgánu [Šaradín 2008: 12].

2.2 Důvody volební účasti a neúčasti

V rámci výzkumů nejčastěji zmiňovaným důvodem účasti u voleb je nesouhlas s politikou, respektive nespokojenost s ní. Z šetření STEM z jara 2010, kde byly respondentům předloženy varianty možných důvodů jejich volební účasti, vychází, že hlavním impulsem je právě nespokojenost s politickou situací nebo konkrétními politiky. Následně je to snaha podpořit program konkrétní politické strany, na třetím místě je vnímání účasti u voleb jako samozřejmost [Stem 2010]. K obdobným závěrům

dochází i výzkum Factum Invenio, který také testoval předem dané motivy volební účasti, kdy jako základní důvody účasti identifikuje vnímání voleb jako příležitosti, jak vyjádřit svůj názor, následně jako morální povinnost občana a třetím nejdůležitějším důvodem je snaha podpořit stranu, která je jim blízká [Factum Invenio 2006]. K srovnatelným závěrům dochází i můj výzkum, kde na výčtovou otázku, z jakých důvodů se respondenti účastní voleb, byly vybrány tyto důvody v následujícím pořadí - nespokojenost s politiky, zájem o naši zemi a společnost, příležitost vyjádřit svůj názor a morální povinnost občana [Koreň 2011].

Hlavní důvod účasti se ale neliší od primárního důvodu neúčasti. Podle výzkumu STEM jsou nejdůležitějšími důvody neúčasti obecné znechucení z politiky, dále je to celkový nezájem o politiku, nenalezení koho volit a třetinu nevoličů přitom tvořili takzvaní nevoliči ze zásady [Stem 2010]. Obdobné důvody se opakují i ve výzkumu Factum Invenio, kdy základní bariérou účasti je nezájem o politiku, znechucení chováním politiků a pocit občanů, že by svým hlasem stejně nic neovlivnili, případně si nedokáží mezi stranami vybrat [Factum Invenio 2006]. Stejně tak výzkum CVVM identifikuje hlavní důvod neúčasti u voleb znechucením politikou, nedůvěrou v politiky a nezájmem o volby [CVVM 2005].

Mezi hlavními impulzy jak účasti, tak i neúčasti jsou jednoznačně zastoupeny ty emoční. Pokud bychom usuzovali o racionalitě volební účasti pouze na základních důvodech účasti aplikované na definici racionální účasti u voleb, nikoliv na analýze celého procesu, volič, ale i nevolič by se jevíli spíše jako iracionální.

2.3 Načasování rozhodnutí

Kromě důvodů účasti, případně neúčasti je důležité, kdy se lidé rozhodují. Podle výzkumu STEM se zhruba polovina lidí rozhoduje o své účasti až v průběhu posledního měsíce před volbami [Stem 2009]. Rozhodnutí nevolit více přibližuje výzkumu STEM z roku 2010, kdy pětina nevoličů se rozhoduje pro neúčast několik měsíců před volbami, 20 procent nevoličů měsíc, a celá čtvrtina nevoličů se dokonce rozhodla nevolit až v posledním předvolebním týdnu, či dokonce v den voleb [Stem 2010]. Z hlediska volebních kampaní se naprostá většina Čechů, čtyři pětiny, rozhoduje o účasti ještě před jejím začátkem a rozhodnutí volit tak vzniká hned na začátku kampaně, během kampaně se už mění minimálně.

3. Teorie racionální volby

3.1 Základní vysvětlení teorie racionální volby a jejího modelu

Teorie racionální volby jsou teorie o tom, jak očekávaný přínos souvisí s výsledkem, respektive srovnávají preference a souvislost očekávaného přínosu s reálným užitekem z volby, kdy preference jsou vymezeny na základě výsledku a jsou transformovány do využitelnosti podle toho, jak jedinec preferuje jeden přínos oproti druhému [Aldrich 1993: 248]. Z tohoto hlediska je obecně účast ve volbách racionální v případě, že odměna, násobená pravděpodobností ovlivnění výsledku, je větší než náklady s volením spojené [Dowding 2005: 442]. Tento vzorec vychází z myšlenky, že volba je kalkul a občan volí pouze, pokud výhody převáží náklady. Nebo také že racionální člověk preferuje přínosy s větším užitekem než s nižším [Aldrich 1993: 248].

Volič tedy musí odhadnout, jak zásadní jsou rozdíly mezi možnostmi volby, tedy jaké výhody přinese, když vyhraje preferovaný kandidát či strana, kdy není důležitý potenciální, ale očekávaný benefit [Blais 2000: 1]. A tím de facto činí i samotné rozhodnutí o účasti. Je zde tedy již nastíněna oblast potencionálnosti úspěchu, neboť volby jsou kolektivní akce, kdy přínos závisí na akci ostatních, a lidé musí odhadovat, co budou dělat jiní voliči [Aldrich 1993: 249].

Downsova teorie racionální volby tak obsahuje ideu, že chování je racionální, dosahuje-li cíle, politického či ekonomického, a to tak, že zisk převáží náklady [Downs 1957: 6]. Samotný model pak vychází z axiomu, že z hlediska racionality je každý volič egoistický a racionální chování je takové, které je řízeno směrem k vlastním sobeckým zájmům a přestože přiznává, že lidé nejsou v reálu vždy sobečtí, tedy určitou míru altruismu, v modelu je využíváno pro zjednodušení individuum jako egoistické [Downs 1957: 27]. Podle Downsova modelu volí racionální volič na základě analýzy toho, jaký měl užitek ze současné vlády a jaký by mohl mít, pokud by pokračovala, nebo se změnila a porovnává potenciální užitek ze stran, či kandidátů., volič se tedy rozhoduje pro stranu, která mu poskytne největší užitek, pokud nemůže najít rozdíly mezi volebními alternativami, pak se voleb neúčastní [Downs 1957: 49]. Kýženým stavem je maximalizace benefitů, a v momentě, kdy racionální volič vybírá mezi alternativami, pokud je racionální, rozhodne se vždy pro tu, která jej vede k největšímu užítku, nejvyšším benefitům. [Downs 1957: 36]

Ale jsou ještě dva důležité faktory ovlivňující volbu, a to jsou pravděpodobnost výhry voleného a náklady na volení. V reálném světě hraje roli pravděpodobnost úspěchu, kdy si volič vybere tu stranu, která má pro něj nejvíce benefitů, a hodnotí, zda má šanci na výhru. Pokud strana šanci nemá, pak je racionální volit mezi alternativními stranami. V dvoustranném systému tedy volí preferovanou stranu či kandidáta, ve vícestranném systému volí podle šance na výhru, je-li veliká, volí preferovanou stranu, je-li malá, volí tu nejvíce podobnou. Důležitou částí je tedy odhad, jak budou volit ostatní, tedy určitá pravděpodobnost vítězství preferované strany či kandidáta. [Downs 1957: 48, 49]

Do této kalkulace dále zasahují náklady, kdy každý racionální člověk se o účasti rozhodne také podle toho, zda zisky převáží náklady a pokud ne, nevolí. [Downs 1957: 260] Je-li volení bez nákladů, jakýkoliv zisk dělá nevolení iracionální, stejně tak existuje-li jakákoliv sebemenší preference. Pokud je volení nákladné, náklady převýší zisky a absence je racionální i pro ty s preferencí [Downs 1957: 273].

Je potřeba zmínit, že se setkáme také s pozměněnou verzí teorie, se kterou přichází Blais. Ten klasickou teorii racionální volby upravuje, respektive vytváří její měkčenou verzi z důvodů její lepší aplikovatelnosti na reálné využití. Vzhledem k tomu, že existují jak racionální, tak iracionální důvody volební účasti, není možné odhadovat na základě modelu její výši, ale slouží především k odhadování změn ve volební účasti, navíc se nedá očekávat, že racionální volba vysvětlí vše, neboť sem vstupuje nespočet dalších proměnných [Blais 2000: 10]. Zde je již zakomponována možnost, že ne všechny důvody volby jsou pouze racionální. Zatímco Downs pohlíží z hlediska benefitů a nákladů na voliče jednotně, kdy všichni vnímají náklady a zisky stejným způsobem, Blais tak připouští subjektivitu zvažování nákladů a zisků, tedy to co považují někteří za zisk, ostatní nemusí. Dva lidé s různým hodnocením stejné věci na škále ziskovosti mohou jednat racionálně.

Základní vzorec pro vyhodnocení racionality volební účasti tedy podle Blaise říká, že pokud potencionální volič nevidí rozdíl mezi benefity získanými zvolením jedné ze stran oproti ostatním, nebo pokud jsou náklady na volení vyšší oproti tomu, co mu jakákoliv z možností výhry kandidátů přinese, násobeno její pravděpodobností, je pro něj racionální voleb se neúčastnit. V případě, že preferovaný kandidát jistě vyhraje i bez voličova přičinění, nemá cenu se voleb zúčastnit a to samé, pokud nemá šanci na výhru, musí tedy rozhodnout také o tom, jaké jsou šance voleného. [Blais 2000: 1]

Pokud jde o jednotlivé proměnné ve vzorci, pravděpodobnost zvolení závisí primárně na počtu voličů, je-li jich hodně, jeden hlas hraje marginální roli ve vyrovnanosti očekávaného výsledku kandidátů. Benefity jsou očekávané výhody, které voliči získají, když jejich kandidát vyhraje, a náklady jsou především obstarávání si informací o kandidátech/stranách samotný výkon, ale také to, o co přichází v době, kdy jde volit, co by mohli dělat. [Blais 2000: 2]

Tím jsou vysvětleny základní principy teorie a jejím jednotlivým částem se budu věnovat v samostatných kapitolách.

3.2 Vnější proměnné

Vzorec racionální volby bere v potaz primárně tři základní proměnné, benefity vycházející z účasti, náklady na odvolení a pravděpodobnost ovlivnění výsledku, které utvářejí rozhodnutí o účasti a volené straně. Ty jsou ale ovlivňovány některými dalšími faktory. Takovýchto ovlivňujících faktorů je sice nepřehledné množství, pro komplexnost je ale vhodné zmínit alespoň ty hlavní, kam patří především vzdělání, příjem, pohlaví, věk či partnerství. Tito primární činitelé jsou pak různými autory doplňováni, například Joslyn sem řadí ještě právní a politické prostředí, politickou kulturu, aktivitu stran a jejich vzájemnou konkurenci [Joslyn 1984: 220]. Obecně dělím tyto doplňkové faktory na dvě základní oblasti, a to na socioekonomické a institucionální.

3.2.1 Socioekonomické prostředí

Každý volič je individuum a jeho volební chování je rozdílné v závislosti na jeho subjektivních dispozicích a schopnostech, životních podmínkách a na tom, jak jednotlivé věci vnímá. Je také důležité, zda je pro něj primární pouze bezprostřední okolí, rodina a přátelé, nebo mu záleží i na širších společenských podmínkách [Foret 1992: 39]. Z tohoto hlediska je možné nalézt několik základních socioekonomických proměnných.

Výzkum Wolfingera a Rosenstone v USA identifikuje jako nejvýznamnější faktor vzdělání, kdy s jeho růstem roste i volební účast. Druhý nejvýznamnější je věk, i s jeho růstem roste účast ve volbách, pouze mezi staršími je rozdíl v pohlaví, kdy muži volí častěji. Naopak příjem má menší efekt, velké rozdíly jsou pouze mezi chudými a zbytkem společnosti, rozdíl nenachází mezi střední třídou a bohatými. Také zaměstnání či bydliště mají minimální vliv. Tři základní proměnné, tedy vzdělání, věk a pohlaví se

následně potvrdily v rámci dalších výzkumů také v Evropě, samozřejmě s jistými odlišnostmi. Také Blais provádí vlastní výzkum, kde tyto proměnné potvrzuje a doplňuje ještě o roli náboženství a příjmu. [Blais 2000: 49-52]

Přestože výše zmíněný výzkum byl proveden v USA, a to ke konci minulého století, jeho závěry se potvrdily i v současné době u nás. Ve vlastním výzkumu se v rámci dostupných socioekonomických charakteristik potvrdily jako významně ovlivňující především věk a vzdělání, následně pak, ale ne už tak výrazně, pohlaví a překvapivě také kraj [Koreň 2011]. Stejně tak výzkum MML potvrdil tyto proměnné jako ovlivňující a jako silný doplnil ještě socioekonomický status (národní socioekonomická klasifikace), který ve vlastním výzkumu nebyl obsažen [MML-TGI].

K výše zmíněným možnostem je nezbytné zanést ještě jednu proměnnou a tou je konzistence volby se sociálním postavením voliče a jeho integraci do společnosti obecně. Blais ve svém výzkumu identifikuje jako jednu ze základních proměnných právě míru integrace do společnosti, která odpovídá pocitu náležení do větší komunity [Blais 2000: 52]. Každý volič je z tohoto pohledu součástí specifické sociální skupiny, která podporuje určitou stranu, zájmy jednotlivce jsou pak spojeny se zájmy kategorie, jíž je součástí.

3.2.2 Institucionální prostředí

I v této oblasti nalezneme mnoho výzkumů a analýz, které se zabírají faktory ovlivňujícími volební účast. Například Powel nachází dva hlavní determinanty, a to určitou vnější mobilizaci voličů, tedy tam, kde nějakou formou zasahuje stát, v extrémním případě je to povinná účast, a systém stran [Blais 2000: 18]. Také Crewe identifikuje jako základní faktor povinnou účast a proporčnost volebního systému a ke stejným závěrům dochází i Jackan a doplňuje volební systém, počet komor a stran, kdy existuje-li druhá komora, má menší moc a není chuť do ní volit, stejně tak je-li více stran, voliči těch s malým počtem voličů si myslí, že jejich hlasy budou ztraceny, a tak volit nejdou, navíc je větší šance, že bude vládnout koalice namísto jimi preferované strany a méně se v jednotlivých stranách vyznají [Blais 2000: 19]. Volební systém také ovlivňuje chování voličů tím, jak se jejich volby promítají do křesel. To může vést právě k tomu, že volič například nedá hlas malé straně, anebo nemusí jít volit vůbec [Šaradín 2008: 29]. Přestože jednotlivé výzkumy se v pohledu na ovlivňující proměnné liší a některé jsou jedněmi potvrzovány, další výzkumy je vyvracejí, za hlavní vlivy

zasahující do volební účasti se z hlediska institucionálního dají považovat především uzákoněná volební povinnost, volební systém a počet stran.

Ne všichni autoři se však shodují na vlivu těchto institucionálních proměnných, především pak na jejich jednoznačné interpretaci. Například Blais upozorňuje na jejich nadhodnocování, kdy některé závěry proměnné potvrzující nejsou podloženy dostatečnými vzorky a další nejsou přesvědčivé z hlediska určení vztahu [Blais 2006: 111]. Vyvrací tedy jednoznačnost tvrzení o vlivu některých dříve zmíněných institucionálních, ale i socioekonomických faktorů, a to včetně povinné účasti, která zvyšuje účast pouze v některých starších demokraciích, a v případě, kdy za absenci hrozí reálné sankce, záleží tedy na míře vynutitelnosti a také roli volebního systému, která má sice vliv v rámci Evropy, ale mimo ni není prokazatelný [Blais 2006: 113, 114].

3.3 Kritika teorie racionální volby a její doplnění

Jako každá teorie, i teorie racionální volby se setkává s námitkami a kritikou, kdy existuje několik základních úhlů těchto výtek. Mohou být děleny na praktické, empirické a teoretické bázi, kdy z hlediska praktičnosti je teorii vyčítáno především nesprávné pokládání otázek, neadekvátnost pozorování jevů a nedostatečné empirické prověření, zatímco v teoretické rovině čelí kritice pro samotnou povahu předpokladů modelu i jeho závěrů. [Green 2002: 51-52]. Podle jiných je kritika vedena jinými směry, a to z hlediska užitku teorie, jejímu praktickému užití či k samotnému předpokladu racionality [Lovett 2006: 253].

Pro tuto práci je však důležitější kritika teorie racionální volby z pozice teorie racionální volby, tedy formy jejího upřesnění, případně doplnění. Hlavním problémem se v těchto případech ukazuje paradox participace, tedy, že lidé se zúčastňují voleb, i když by to z hlediska teorie bylo iracionální. Downs tento problém řeší především tak, že za určitých okolností je i v případě, že výdaje převyšují zisky, racionální volit, a to v momentě, kdy sociální zodpovědnost produkuje dlouhodobou návratnost [Downs 1957: 260].

Vzhledem k tomu, že základní model není vyčerpávající, respektive aplikovatelný na komplexní vysvětlení volební účasti a je zde přítomen zmíněný paradox participace, jsou níže uvedeny dva hlavní způsoby, jak doplnit model, aby mohl být nadále považován za funkční, kdy oba vnášejí aspekt určité emoční a hodnotové složky, ale pouze první možnost jej přímo rozšiřuje o další proměnnou.

3.3.1 Víra v demokracii a pocit povinnosti

První množností je model doplněný o určitou psychickou složku a na ní vázané benefity z pocitu volební účasti, případně zisk sankcí pozitivních a vyhnutí se negativním. Tento příklad se týká primárně určitého pocitu odpovědnosti, kdy výchozím prvkem je představa, že lidé volí, aby podporovali demokracii. S touto ideou nejprve přichází Downs ve svém řešení volebního paradoxu, kdy vysvětluje, že pokud by všichni udělali jednoduchý model racionální volby, nikdo by nevolil a demokracie by jako taková upadala, a proto lidé volí, aby se nezhroutila [Blais 2000: 3]. O proměnnou již přímo model rozšiřují Riker a Orderson, kdy se pokoušejí o reinterpretaci volebního kalkulu, aby odpovídal racionální teorii politického chování. Odmítají Downsův základní model jako nekompletní a doplňují jej o aditivní proměnnou D, jako povinnost volit, nebo také podporu demokracii [Riker 1968: 28]. Dodávají tedy do modelu pocit občanské povinnosti, jako hodnotu vidět demokracii pokračovat. Tato nová proměnná je pak chápána jako soubor vysoce politických a volebně relevantních hodnot [Aldrich 1993: 274]. Pokud je povinnost k demokracii dodána jako proměnná, která vysvětluje volení, ve své hodnotě může převyšovat, nebo jen dorovnávat případné náklady. Tento doplněk se tím vyrovnává s faktem, že pravděpodobnost je v podstatě nulová, čímž by v základním modelu byly nulové i benefity a model by vycházel výhradně z nákladů.

Toto doplnění nové proměnné se ale setkává s kritikou některých autorů. Podle Ferejohna vede doplnění povinnosti k závěru, že mnohé akce vycházejí právě z povinnosti a vztah proměnných v modelu je pak takový, že pravděpodobnost dělá velmi malé rozdíly, benefity jen o trochu vyšší, ale nejdůležitější je povinnost samotná a na jejím základě lidé volí, neb je to uspokojuje [Ferejohn 1974: 525]. Povinnost se navíc z velké části odkazuje na snahu o pokračování demokracie, což rozporuje Blais. Ten podotýká, že jeden hlas nezmění demokracii o nic více, než výsledek voleb a pokud by se tedy jednalo o racionální rozhodování podle toho, jaký vliv bude mít voličův hlas na demokracii, došli by voliči vzhledem k minimální pravděpodobnosti k závěru, že žádný, a opět by nešli volit [Blais 2000: 3]. Ukazuje dva způsoby, jak se s tím vypořádat, buď jej budeme brát jako hlavní důvod, pak ale tato nová proměnná není pro model racionality přínos, nebo připustíme, že racionální volba nevyklučuje přítomnost povinnosti či psychické odměny, ale ty nebudou přidány do modelu [Blais 2000: 5]. Dále dodává, že mezi těmi, kteří mají slabý smysl pro povinnost volit, pak funguje racionální volba výrazně lépe, respektive u voličů se silným pocitem povinnosti je účast

automatizována, zatímco u těch se slabým pocitem povinnosti je funkční model racionální volby [Blais 2000: 104].

Vzhledem k tomu, jak jsem dříve definoval racionální chování pro tuto práci, vnímám jako problémové právě udržení rozhodování na základě povinnosti v intencích racionality. Je zde sice splněna podmínka, kdy lidé volí za účelem uspokojení vlastních zájmů, které jsou schopni definovat, ale musela by být splněna ještě podmínka zvažování nejužitečnější nabídky z hlediska maximalizace zisku a minimalizace nákladů, což není jasně identifikováno, a raději se na tento fakt ještě zaměřím.

Na problém ovlivnění racionality po zapojení povinnosti do modelu ale můžeme nahlížet i z jiného úhlu. Doplnění modelu o povinnost, přestože vychází z emoční složky, ve své podstatě neodporuje racionálnímu vnímání, pokud vycházíme z předpokladu, že pro lidi je demokracie ve své existenci prospěšná, čerpají z ní benefity, a tak je i její podpora snahou o udržení či dosažení benefitů racionální. Základní benefit, tedy výhody plynoucí z výhry preferovaného kandidáta, je navíc doplněn o pocit satisfakce ze splnění povinnosti, případně naopak. Pokud by rozhodování založené na podpoře demokracie bylo chápáno jako rozhodování mezi více alternativami, demokracie versus nedemokracie, tedy jako volba z hlediska maximalizace zisku, a to s výsledkem preference demokracie jako nejvíce profitabilní, splňovalo by i podmínku zvažování nejvýhodnější nabídky. Na druhou stranu je pro některé racionální cenit si demokracie a zároveň nevolit, protože ač bude volit, či nikoliv, nezmění to podstatu demokracie ani její fungování.

Vnímání povinnosti se u jednotlivých voličů vyznačuje určitými odlišnostmi. Blais obecně popisuje, že pocit povinnosti je úzce propojen s mírou politického zájmu, roste s věkem a je větší u žen a věřících [Blais 2000: 97]. Z hlediska pravidelnosti účasti pak pocit povinnosti volit funguje především u pravidelných voličů, nepravidelní voliči pocit povinnosti nemají [Blais 2000: 111-112].

Podle Aldricha je pro percepci povinné účasti zásadní i určitá identifikace se stranou, kdy lidem více záleží na tom, kdo vyhraje volby, tento proces tak ukazuje posun politické mentality směrem k požitku. Pokud má volič jasnou preferenci, je vysoké i očekávání benefitů, ale pokud je mu jedno, kdo vyhraje, dlouhodobě se redukuje benefity z účasti a ta klesá. Vnímání povinnosti není politicky netečné, ale zahrnuje politické hodnoty a může být spojováno i s konzumními faktory. Z tohoto hlediska je pak účast založena z velké části na konzumu a expresivních hodnotách spíše než na investovaných proměnných. [Aldrich 1993: 272].

Odlišná míra vnímání povinnosti účastnit se voleb se také ukazuje v rámci různých voleb, tedy pocit povinnosti neplatí na všechny volby stejně. Morální povinnost volit je možné aplikovat na všechny volby, kde považují svoji účast za důležitou a širokým dopadem, tedy primárně ty zásadní a v těchto volí, i když je jim jedno, kdo vyhraje, a naopak lokální nepovažují někteří za zásadní, a tak v nich nevolí [Blais 2000: 110].

3.3.2 Nevidět preferovanou stranu či kandidáta prohrát

Také druhá možnost vysvětlení modelu vycházející z jeho kritiky se pokouší primárně vypořádat se záchranou představy racionální účasti u voleb a hledá argumenty, proč je pro většinu voličů racionální volit, i když nemají zkreslené představy o individuálních dopadech, ani nedávají přesnou hodnotu aktu volení. Vyrovnává se tak s jedním ze základních problémů modelu a tím je příliš malá pravděpodobnost, tedy v podstatě minimální pravděpodobnost ovlivnění výsledku. Ferejohn a Fiorina již přímo nedoplňují model teorie racionální volby o další proměnnou, ale přicházejí s něčím, co nazývají minimální kritérium litování, které spíše než s pravděpodobností operuje s lítostí a snaží se tak ukázat, že není potřeba doplnění povinnosti jako nové proměnné k záchraně racionality v rozhodnutí volit. Podle této teze volba nejvíce preferovaného kandidáta přináší menší litování než absence, jako racionální rozhodnutí pak Ferejohn a Fiorina vnímají takové, kdy volič raději volí nejvíce preferovaného kandidáta, než aby se celkově zdržel [Ferejohn 1974: 533-534]. Podle Blaise se tak tato úprava snaží nahradit pravděpodobnost, neboť lidé si ji buďto neuvědomují, nebo ji nejsou s to odhadnout, a proto volí na základě modelu litování, kdy buďto volí a nebude to mít výsledek, anebo nevolí a jejich hlas by býval byl pomohl [Blais 2000: 79]. Na základě tohoto principu se pohybují lidé v rámci určité nejistoty, když nepůjdou volit a jejich kandidát prohraje o jediný hlas, čehož následně budou litovat, a proto zapojují tuto litující úvahu jako rozhodující pravidlo. Zatímco klasický model vychází z dosažení užitku a lidé chodí k volbám, aby tento užitek maximalizovali, tato úprava vychází z výrazně nižších pobídek, tedy z případného litování. Ferejohn klasickému modelu vyčítá právě to, že jeho teoretikové spojují výhradně racionální chování a pravidla dosažení maximálního očekávaného užitku a ostatní možnosti opomíjejí [Ferejohn 1974: 535] a Aldrich pak tvrdí, že model na principu litování predikuje volení lépe než původní model, a to především pro to, že je na jeho základě předpovídána větší volební účast [Aldrich 1993: 256]. Zatímco v klasickém modelu teorie racionální účasti se

racionální člověk chová tak, jako by odhadoval pravděpodobnost událostí a užitků z výsledků, v případě modelu založeném na litování má jasné pravidlo. Představuje si sebe v každé možné budoucí možnosti a uvažuje, jak moc velkou chybou by mohla být každá z možných akcí. Pak si vybere akci, kde chybu považuje za nejmenší. Z tohoto hlediska pak rozhodování probíhá tak, že rozhodující si najde pro něj nejhorší možný výsledek a vybere si strategii, jejíž nejhorší možný výsledek je co nejlepší. Podle Blaise v tomto případě ale potenciální volič nekalkuluje s různými výsledky, jen vybírá volbu, která minimalizuje jeho případné litování, tedy jak moc bude litovat, když zavolá a nic to nezmění v porovnání s tím, když nezavolá a o píd' prohrají, a podle toho volí, či ne [Blais 2000: 5]. Tím, že z hlediska modelu není kalkulována pravděpodobnost, se lidé rozhodují pouze na základě benefitů v porovnání s cenou, respektive o co mohou přijít. De facto se pak jedná o poměr litování nákladů a případného litování ušlého zisku, významnou roli zde tak hrají obavy ze špatného rozhodnutí, určité riziko z nejistoty.

Nicméně tato úprava teorie se setkává s kritikou i z dalších důvodů, především proto, že neřeší váhu benefitů a pravděpodobnosti [Blais 2000: 6]. Stejně tak Aldrich přichází s kritikou absence pravděpodobnosti a s tím, že model ignoruje fakt, že někteří voliči raději volí druhou preferovanou stranu, než by volili stranu první, která ale nemá šanci na úspěch [Aldrich 1993: 259]. Tato úprava totiž vždy predikuje volbu nejvíce preferované strany, volba pro druhou nejvýhodnější stranu není v případě logiky minimalizace litování nikdy optimální, každý, kdo volí pro druhého upřednostňovaného kandidáta, se nemůže chovat podle tohoto pravidla [Ferejohn 1974: 533-534].

I zde je otázkou, do jaké míry po aplikaci minimálního litování bude nový model teorie racionální volby i nadále odkazovat na racionalitu. Přestože se jedná o model zahrnující lítost, emoční složka je zde pouze součástí, v podstatě se jedná o rozdíl mezi tím, co jsem dostal poté, co jsem se nějak zachoval a co jsem mohl mít, kdybych věděl, jak situace dopadne, a zachoval se podle toho. Z tohoto hlediska by pak výsledek mohl být přijímán jako racionální pouze za předpokladu, že výběr preferovaného kandidáta, jehož prohra by byla litována, vychází z racionálního procesu, tedy výběru toho, kdo přináší nejvyšší benefity, a za předpokladu, že náklady spojené s odvoláním nepřekročí tyto benefity.

4. Proměnné v základním modelu

4.1 *Benefity*

4.1.1 Základní podstata benefitů

Jak jsem již zmínil, základní vzorec racionální účasti vychází ze tří proměnných, kdy důvodem participace samotné je vidina očekávaného zisku. Každá volba, i ta politická, má nějaké důsledky a věci se dějí právě jako důsledek [Buchanan 2002: 11]. V tomto případě jsou pak důsledky chápány v pozitivním slova smyslu právě jako benefity získané na základě učiněné volby. Tyto benefity v modelu reprezentují v podstatě prospěch, který ze zvolení právě vybraného kandidáta či strany plyne. Je vhodné pracovat s nimi jako s užítkem, kdy tato užitečnost, je chápána jako míra benefitů, na základě jichž se rozhoduje mezi jednotlivými alternativami [Downs 1957: 36]. Užitek je pro účast u voleb zásadní, pokud by nebyl, pozbyla by účast z hlediska popisované racionality smysl. Pokud se pak lidé rozhodují mezi více variantami, za předpokladu, že jsou racionální, vyberou si tu variantu, která vede k nejlepším výsledkům, respektive dle rozdílu mezi nejlepším možným benefitem a druhým nejlepším možným.

V případě voleb jsou tímto benefitem primárně jednotlivá rozhodnutí z těchto voleb vzešlé vlády, respektive její samotný výkon. Downs ale popisuje užitek z vládní aktivity, jako benefity, o kterých si příjemce neuvědomuje, že je získává, nebo neví, od koho je získává, problémem tak je, že pouze benefity, jichž jsou si vědomi v době voleb, mohou ovlivnit jejich rozhodování, mají vliv na racionalitu a jsou jejím zdrojem [Downs 1957: 38]. Vládní benefity se tak setkávají se dvěma negativními následky z hlediska jejich posuzování, a to, že tyto benefity jsou nedělitelné, tedy je požívají všichni občané, každý bez ohledu na to, kdo za ně platí, a navíc jsou těžko měřitelné. Základním benefitem od vlády je tedy určitý primární servis, tedy to, že se stará o občany. Sem patří například policie, zdravotnictví, atd., nicméně tyto služby si de facto občan sám platí a právě v těchto případech je přesnější měření benefitů nereálné. V těchto případech není možná alokace nákladů, nemůžeme tak ani určit, na co přesně byly finance vynaloženy a v jakém jsou poměru k zisku, a vláda ani nemůže přidělit benefity adekvátně k nákladům. Vláda tedy poskytuje určité neviditelné benefity, můžeme říci kolektivní statky, které jsou těžko objektivně měřitelné, ale které mohou

všichni využívat, nezávisle na tom, zda za to přímo zaplatili a nezávisle kolik dalších to využívá.

Pokud bychom se na benefity získané na základě volební účasti, potažmo vítězství preferované strany či kandidáta, podívali pohledem čistě ekonomickým, racionální člověk by zůstával ve společnosti do té doby, dokud by jeho celkový příjem z vládní a nevládní aktivity přesahoval jeho náklady na tyto činnosti [Downs 1957: 194]. Z hlediska ekonomického i zde racionální člověk reguluje svůj život srovnáváním nákladů a zisků, snaží se maximalizovat čistý zisk a alokuje zdroje tak, aby se mu vrátily náklady, respektive tam, kde je předpoklad největšího návratu. Jak jsme si ale ukázali výše, fungování jedince na tomto principu ve společnosti není reálně možné, neb nemůže tak snadno ze společnosti vystoupit. V případě teorie racionální volby se navíc definice zisku odlišuje od té ekonomické, kde je zisk definován jako celkové příjmy mínus celkové náklady, kdy ale do kalkulace musí být započítány všechny náklady obětované příležitosti [Heyne 1991: 220]. Navíc v ekonomické oblasti se jedinec jednoznačně snaží redukovat prostředky do doby, než se dostane minimálně na hodnotu zisku, či je převyší a zvýší se čistý zisk, stát ale nemá dobrovolné transakce s každým občanem jako firmy, zisk občanů se pak nemusí rovnat ani být vyšší než jejich náklady na vládu [Downs 1957: 195]. Jak náš model, tak i model ekonomický se ale shodnou na axiomu, že racionální jedinec se chce vyhnout nákladům a získat zisk, je-li to možné [Downs 1957: 199]. Stejně tak jako je v ekonomice jedinec nucen nakupovat, aby mohl existovat, je ve státě nucen platit daně a plnit další povinnosti, aby mohl zůstat jeho součástí, je zde tedy společná složka určitého donucení s tím, že v oblasti trhu je mu z mého pohledu dopřáno výrazně více volnosti. Navíc ekonomická teorie jednoznačně předpokládá, že lidé nejednají náladově, že porovnávají očekávané náklady s prospěchem z možné příležitosti a že se učí, a proto neopakují vlastní chyby [Heyne 1991: 20].

Zvyšování hodnoty benefitů je ale také možné pomocí sociálního tlaku. Obecně můžeme vycházet z předpokladu, že proces tvorby individuálního mínění je přizpůsobování sympatiím, případně antipatiím své referenční skupiny a volební aktivita je tak bezesporu projevem konformity k této skupině [Krejčí 2004: 40]. To že se lidé chovají podle toho, jak vyžaduje jejich okolí, se tak stává jedním z dalších benefitů volební účasti.

4.1.2 Benefity jednotlivých stran

Pro dosažení co největších benefitů je rozhodující výběr strany či jedince, jenž bude mít nejvyšší přínos v porovnání s ostatním, zásadní roli k jejich dosažení tak hraje proces výběru. Podstatou je zde předpoklad existence benefitu, ale také program jednotlivých stran, případně kandidátů se musí dostatečně odlišovat, aby volič mohl oddělit výši potenciálních benefitů v rámci variant.

Tento výběr popisuje Downs jako analýzu posledních volebních období, užitku během jedné volební periody, a to u strany vládní versus opoziční. Volič se rozhoduje pro stranu, která mu poskytne v rámci porovnávání větší užitek, za předpokladu, že je mezi nimi rozdíl. Pokud by nenašel rozdíl v očekávaných benefitech mezi stranami, pak je pro něj racionální se voleb neúčastnit. [Downs 1957: 38-39]

Idea racionální účasti je zde tedy zjednodušena na potenciální účast či absenci z pohledu přínosu benefitů. Procesně tak racionální volič kalkuluje očekávaný přínos u strany či politika při zohlednění historických zkušeností a rozhoduje se na základě porovnání očekávaných budoucích výkonů jednotlivých stran.

I toto pravidlo má svoje výjimky a za určitých okolností je racionální volit jinou stranu, než tu, kterou volič preferuje nejvíce, například v momentě, kdy preferovaná strana nemá šanci na úspěch. Této možnosti se více věnuje následující kapitola zaměřená na roli pravděpodobnosti. Stejně tak existuje další možnost udržení racionality účasti bez nutnosti volení jednoznačně preferované strany, a ta nastává, když si volič vytvoří určitý standard zkušeností s vládou, na základě toho posoudí, zda byla vláda úspěšná, či ne, a pokud je schopen ohodnotit ji jako více nebo méně úspěšnou, než je standard, jde volit pro její podporu nebo proti ní, pokud se neliší od průměru, jde o racionální absenci [Downs 1957: 45]. Tato teorie vychází z myšlenky, že se racionální volič nezajímá o politiku jako takovou a nekalkuluje potenciální benefity, ale za cenu minimálních nákladů sleduje cestu vlastního užitku. Pokud je užitek ze současné vlády nízký, vnímá, že jakákoliv změna je dobrá, tedy potenciálně mu přinese větší užitek. Je tak pro něj racionální volit změnu, ať už je reprezentována kýmkoliv. A na druhou stranu, pokud usuzuje, že současná situace by se spíše mohla zhoršit, je proti změně vlády.

Volba na základě benefitů vycházejících z vítězství strany má ještě jednu komplikaci a tou je koalice ve vícestranném systému. Z tohoto hlediska je pak dvoustranný stranický systém výrazně jednodušší na rozhodování, oproti tomu ve

vícestranných systémech je rozhodnutí podmíněno možností vzniku různých koalic. Koalice totiž nedává možnost vybrané straně prosadit veškeré slíbené body a tím jsou také omezeny z toho plynoucí benefity pro voliče. Racionální volič ví, že ve vícestranném volebním systému má jeho strana malou šanci na to, aby vládla sama, a každý hlas pomáhá zvolit jen část vlády, každý hlas volí skupinu, která půjde do kompromisu [Downs 1957: 146]. Nepodporuje tak politiku pouze preferované strany, ale politiku pravděpodobné koalice, a jsou tak kladeny výrazně větší požadavky na dosažení konsenzu. Z tohoto hlediska musí volič, aby se choval racionálně, odhadovat nejen možné koalice, ale i jejich pravděpodobnost, jaká politika by v rámci různých koalic vznikla. Za takovéto situace je volba podporou pravděpodobného rozdělení kompromisů skládajícího se z pravděpodobného rozdělení koalic, kam může preferovaná strana a jaké kompromisy kde může dělat. Čím menší počet možných koalic, tím jednodušší je rozhodování a stejně tak čím menší počet koalic pak může strana udělat, tím méně lidí ji může volit [Downs 1957: 147].

Rozhodnutí o tom jakou stranu volit, tedy která strana přinese nejvyšší benefity, je velmi obtížné a nese s sebou značné požadavky. Racionální člověk by se musel rozhodnout, v čem jsou strany rozdílné, o kolik je jedna výhodnější než druhá, jak tento rozdíl zasáhne jeho užitek a na základě toho identifikovat, která strana je pro něj ta nejlepší. V reálném světě by tak měl získat vyčerpávající množství podkladových informací, pochopit je a zasadit do kontextu. Pokud informace vyjasňují situaci a vedou směrem k jedné variantě, která se zdá být racionální, zvyšuje se jistota s množstvím dat, proto informace je cenná, pokud s ní roste jistota ve správné rozhodnutí, ale nové informace nemusí odpovídat tomu, co už volič ví, a tak se jistota s informacemi i snižuje [Downs 1957: 78]. Přestože kumulace informací evidentně není v této situaci univerzálním všelékem, domnívám se, že dostatek dat a faktů s určitou schopností kontextuálního myšlení je prostředkem k dosažení optimálního rozhodnutí. Čím více informací volič má, tím víc je přesvědčen, že koná správně, a to mu pomáhá při rozhodnutí, jak volit, tedy nalézt variantu s nejvyšším benefitem, tedy tu racionální. Lidé, kteří jsou rozhodnuti, koho volit, pak mají výrazně nižší potřebu dalších informací než ti, kteří ještě nemají o své volbě jasno. Nicméně se domnívám, že i u nás z velké části platí předpoklad informačního modelu, kdy lidé mají velké nedostatky ve znalostech i informacích, a tak se nemohou rozhodnout z hlediska nejlepšího užtku, nemohou jej najít, ale musí se spokojit s nejvíce uspokojující variantou [Geys 2006: 25].

4.1.3 Další možnosti zisku benefitů

Pominu-li zisk benefitů klasickou formou, tedy zvolením strany, která je pro voliče nejvýhodnější, existují i další způsoby profitu, které ale neodpovídají společenským normám, případně právu. Velmi specifickou formou zisku přímých finančních benefitů vycházejících z účasti, respektive neúčasti je finanční odměna vázaná na odvolení nikoliv strany preferované, ale strany vybrané třetí osobou, případně odměna za neúčast. Laicky řečeno kupování si hlasů, tedy nešvar několika posledních let především v komunálních volbách. Pominu-li legislativní a morální stránku, je zapotřebí podívat se na tento akt pohledem racionální volby. Vzhledem k poměrně jasně identifikovatelnému a vysokému benefitu za minimální náklady a maximální pravděpodobností dosažení zisku se prodej hlasu jeví jako racionální. Ke stejnému výsledku dospívá také Downs, který poukazuje na to, že racionální volič ví, že rozhodující pravděpodobnost jeho hlasu je velmi malá, jeho hlas je tak pro něj ekonomicky vcelku nevýznamný, a proto by měl být ochotný prodat svůj hlas za minimální cenu, je-li to legální [Downs 1957: 188].

Druhým způsobem, jak dosáhnout benefitů nezávisle na nákladech, je „černé pasažerství“, tedy přijímání benefitů plynoucích z voleb bez zaplacení svého podílu na nákladech spojených s poskytnutím tohoto prospěchu, tedy absencí. Tento fenomén není vlastní jen volebnímu chování. V ekonomickém prizmatu je logické, že jestliže lidé mohou získat určitý statek, ať už za něj platí, nebo ne, pak mají pohnutky k placení menší a tento prospěch, který připadá na jiné lidi, než na ty, kteří jej vytvořili, společně s nulovými náklady podporují chování černých pasažérů [Heyne 1991: 322-323]. V politické oblasti má ale ve své podstatě velmi negativní dopad na demokracii. Pokud by opravdu benefity takto získané odpovídaly těm, kterým by plynuly z účasti, vzhledem k omezení nákladů se tato volba jeví jako více racionální. Na druhou stranu většina lidí vnímá akt volby jako nenákladný, snaha omezit náklady černým pasažerstvím je tak irelevantní a v rámci lidí neúčastnících se voleb tvoří takto cílená absence jen malou část. Další důvod, proč lidé nevyužívají černé pasažerství, je přeceňování významu vlastního hlasu a určitá forma altruismu. Podle Blaise je navíc zapotřebí, aby vznikající výhody byly rovnoměrně děleny mezi zúčastněné, kdy tento pocit férovosti je velmi důležitý v momentě, kdy se rozhodují o účasti, nebo zda budou profitovat z neúčasti [Blais 2000: 121].

4.1.4 Benefity v rámci různých voleb

V poslední části věnované benefitům se zaměřím na zisk v rámci jednotlivých typů voleb. Výrazné rozdíly v zájmu o volby jsou primárně způsobeny důležitostí, kterou lidé jednotlivým institucím připisují, což dokazuje i výzkum STEM. Ten srovnává subjektivně vnímanou důležitost s reálnou účastí u voleb a potvrzuje kladnou korelaci mezi těmito dvěma proměnnými, kdy největší důležitost je kladena parlamentním volbám [Stem 2008], které zároveň mívají nejvyšší účast [ČSÚ]. Tento fakt není z hlediska porovnání s ostatními zeměmi unikátní, nižší účast u lokálních voleb napříč zeměmi je běžným jevem a kromě již zmíněné percepce důležitosti je také výsledkem vyšší politizace a aktivizace. Tuto druhořadost voleb navíc podporují nižší finanční náklady na kampaň, průběh kampaně a zájem médií i voličů [Šaradín 2008: 11]. Důležité tedy je, které volby jsou vnímány jako významnější a jsou prostředkem k větší moci, což se zpětně promítá do ovlivnění občanů. Pokud tento fakt přeneseme do diskurzu teorie racionální volby, důležitější volby přitahují více voličů, protože v nich vidí vyšší návratnost investice, respektive benefity z účasti očekávají vyšší. Na druhou stranu Blais zde vnímá částečně rozporuplnost modelu, kdy u významnějších voleb je nižší pravděpodobnost úspěchu, uskutečnění rozhodujícího hlasu či reálného ovlivnění výsledku a naopak lokální volby mají sice nižší očekávání benefitů, ale je zde větší pravděpodobnost [Blais 2000: 42-43].

4.2 Pravděpodobnost

4.2.1 Základní podstata pravděpodobnosti

Druhou proměnou využitou v základním vzorci je pravděpodobnost dosažení benefitů. Oproti většině ostatních modelů a teorií je užití pravděpodobnosti v modelu racionální volby originální. Samotná definice pravděpodobnosti je nejčastěji pojímána jako pravděpodobnost, že volič obsadí poslední potřebný hlas k výhře kandidáta [Riker 1968: 29], respektive, pravděpodobnost, že právě jejich účast změní výsledek [Blais 2000: 55]. Z tohoto hlediska je velmi důležitý počet lidí, kteří se voleb účastní a tím snižují pravděpodobnost dosažení rozhodujícího, případně ovlivňujícího hlasu, kdy s velikostí voličstva klesá reálná pravděpodobnost. Zásadní roli velikosti voličstva zmiňuje také Edlin a Gelman, když ukazují, že tím, že se sníží účast u voleb, individuální pocit, že můžu něco ovlivnit, se zvýší a pro mnohé se stane účast u voleb více racionální [Edlin 2007: 9-10]. Čím více lidí nevolí, tím větší očekávání na zisk

benefitů je ze strany voličů a pravděpodobnost je tak zastoupena velikostí voličstva a vyrovnaností stran, kdy větší vyrovnanost a méně voličů teoreticky podněcují větší účast.

Pravděpodobnost může navíc ovlivnit samotnou volbu. Racionální volič vybírá kandidáta, kterého preferuje nejvíce, ale za určitých okolností je možné, aby zvolil někoho jiného a neporušil tento předpoklad racionality. Ferejohn ukazuje, že z hlediska maximalizace užítku, je volba druhého preferovaného racionální, pokud má pravděpodobně vyšší užitek [Ferejohn 1974: 531]. Což se dá z hlediska modelu chápat tak, že pokud je větší pravděpodobnost dosažení menších benefitů, určitá část lidí to preferuje před volbou benefitů větších, ovšem s nižší šancí na úspěch. Velmi to pak připomíná pořekadlo s vrabcem v hrsti a holubem na střeše. S touto myšlenkou se ztotožňuje také Downs, jenž argumentuje, že racionální volič za určitých okolností volí jinou stranu, než tu, kterou nejvíce preferuje, například pokud jejich strana nemá šanci na výhru [Downs 1957: 47], a pracuje s ní také Blais, který akt, kdy volič volí druhou nejvíce preferovanou stranu oproti první, protože má větší šance vyhrát volby, nazývá strategickou volbou [Blais 2000: 78]. K této hypotéze se dále vyjadřují další autoři a až na výjimky docházejí ke stejným závěrům, a to že racionální volič nemusí za všech okolností volit stranu, která je pro něj nejpřínosnější.

Vede však ještě jedna cesta, jak vysvětlit, že se lidé účastní voleb v případě, kdy volí stranu, přestože má v rámci konkurence minimální či žádnou šanci na úspěch. Tou je očekávání jejího úspěchu v budoucnosti, tedy že momentální podpora jí sice nepomůže k aktuálnímu vítězství, nebo k reálnému podílu na moci, ale výhledově jí poskytne podporu, jež straně pomůže v příštích volbách.

4.2.2 Vyrovnanost stran

Na výše zmíněné, tedy na volbu kandidáta či strany, případně absenci z důvodu nízké pravděpodobnosti úspěchu, má velký význam vyrovnanost voleb. Její důležitost empiricky potvrzují různé analýzy a výzkumy, kdy vyrovnanost zvedá účast v případě 27 studií z 32 [Blais 2000: 60]. Z hlediska racionality se pak dá použít teze, že v případě vyrovnaných voleb je větší pravděpodobnost zasadit rozhodující hlas, případně ovlivnit volby k vlastnímu zisku. Problémem však je, jak přesně vliv vyrovnanosti na účast při volbách měřit. Blais navrhuje dvě možnosti, a to objektivně, na základě aktuálních výsledků voleb a subjektivně, na základě dotazníku, kde jde o to, jak to vnímají voliči, zda budou volit, když budou mít pocit, že to bude vyrovnané [Blais 2000: 60]. Pokud

jde o Českou republiku, nejvíce vyrovnané volby byly volby v roce 2006 a 2010. Účast je zde ale výrazně menší, než v letech devadesátých, kdy byla vyrovnanost nižší. Za použití objektivní varianty měření by tak z dostupných dat vyplývalo, že u nás není tato korelace objektivně významná. Pravdou ale je, že vyrovnanost je pouze jedním z mnoha zasahujících faktorů a přímou závislost je tak obtížné prokázat či potvrdit. Navíc důvody vysoké účasti v letech devadesátých, navzdory nevyrovnanosti stran, vidím jinde, a to především v postupném ustalování porevoluční politiky. Naopak v novém miléniu byly volby v roce 2002 méně vyrovnané a dosáhly menší účasti, než volby následující. Ani v tomto případě bych tento jev jen jednoznačně neodůvodňoval vyrovnaností voleb, ale je zde zásadní jak vstup nových stran a rozdrobení preferencí mimo dvě dlouhodobě nejsilnější strany, tak změny ve vnímání politiky i samotného zájmu o ně a mnoho dalších faktorů [ČSÚ].

V neposlední řadě vyrovnanost výsledků nemusí odpovídat vyrovnanosti odhadů a vnímání situace před volbami, tedy v době, kdy se lidé o účasti rozhodovali. Další variantou je tak porovnání volební účasti nikoliv s vyrovnaností samotného výsledku voleb, ale s výsledky průzkumů volebních preferencí. Zatímco před volbami do Poslanecké sněmovny v roce 2002 byly odhady na vítězství vyrovnané a hlavní dva rivaly dělila pouhá dvě procenta a třetí strana měla deseti procentní odstup [CVVM: 2002], účast u voleb byla 58% [ČSÚ]. O čtyři roky později, tedy před poslaneckými volbami v roce 2006, byl poměr sil dle odhadů již méně vyrovnaný, nejvíce preferovaná strana měla náskok oproti druhé více jak čtyři procenta [CVVM: 2002], ale volební účast byla naopak výrazně vyšší než v roce 2006 a to o šest procent [ČSÚ]. Poslední konané volby v roce 2010 byly z hlediska předvolebních preferencí ještě méně vyrovnané než ty předchozí, dle předvolebních odhadů jednoznačně o bezmála deset procent vedla první strana před druhou v pořadí [CVVM: 2002], volební účast se však udržela de facto na úrovni voleb předcházejících, na 63%. Ani zde se objektivně nepotvrdil vliv vyrovnanosti voleb na volební účast. Vlivu subjektivního vnímání vyrovnanosti kandidátů se věnuji v rámci testování proměnných ve vlastním výzkumu.

4.2.3 Politický marketing

Vyrovnanost voleb a jejich dopad na účast má ale ještě jednu možnou implikaci. Aldrich vysvětluje, proč je účast vyšší, jsou-li volby vyrovnané tím, že zahrnuje roli volebních kampaní. Lidé spíše volí, jsou-li volby vyrovnané, a i kdyby ne, dopadá na ně větší kampaň, která je zpravidla výraznější u voleb více vyrovnaných, než předem

jasných, strany a zájmové skupiny tak dávají větší peníze do kampaní, aby podpořily účast [Aldrich 1993: 267]. Nejedná se však o podporu účasti z altruistických důvodů k podpoře demokracie, motivem zde vždy je primárně podpora vlastního kandidáta či strany samotné. Politici se ve vyrovnaných volbách spíše snaží poskytnout informace, proč volit právě je, což se promítne do volební účasti, i když si voliči vyrovnanost nepřipouští. Budu-li vycházet z Aldrichova předpokladu, že politici informují pomocí mediální komunikace voliče o vyhozeném hlasu, a přesvědčí tak alespoň nějaké chovat se strategicky a voleb se účastnit [Aldrich 1993: 269], je jedním z hlavních faktorů ovlivňující vnímání pravděpodobnosti politický marketing, tedy snaha přilákat voliče k volbám a přesvědčit je, že jejich hlas má smysl, respektive ovlivnit vnímání pravděpodobnosti ovlivnění výsledku.

Obecně je smyslem politického marketingu prostřednictvím ideologie a politických hodnot ovlivňovat voliče pomocí politické nabídky, neboli souboru ideových a kulturních vlastností, jež jsou obsaženy v nabídce směřující k občanovi [Jablonski 2006: 18], ale stává se také součástí externího činitele, který sice nemohou voliči ovlivnit, on ale ovlivňuje jejich účast. Voliči si vybírají z takto představované nabídky na základě získaných informací a těmito informacemi jsou mimo jiné mobilizováni k volební účasti [Bradová 2005: 9]. Politická kampaň si obecně dává za úkol ovlivňovat procesy a výsledky vládnutí a snaží se ovlivnit výsledek rozhodovacího procesu působením na veřejné mínění [Bradová 2005: 18]. Takovéto kampaně navíc ovlivňují hodnotový systém, a to především u lidí, kteří nemají jasnou ideologii [Joslyn 1984: 15].

Obecně je politická komunikace proces, v němž dochází k přenosu informací mezi politiky, zpravodajskými médii a veřejností, kdy jde o organizovanou snahu přesvědčovat, mobilizovat a informovat [Bradová 2005: 20]. Informuje tak o politickém trhu, který je popsateľný, jako prostor soutěže politickými subjekty, jako součást společenského prostoru, v němž se uzavírají politické transakce, kupují, prodávají a vyměňují se politické produkty mezi aktéry politického života mezi prodejci a odběrateli [Jablonski 2006: 49]. Volič je tedy klientem politického trhu, kdy funguje na pozici konzumenta a mediální kampaně, jako prostředek informování o nabídce ovlivňují voličovu účast. Motivace k uskutečnění obchodu, v tomto případě směny hlasu, vychází z potřeb, z vnímání situace a ze zkušeností vycházejících z procesu učení [Horáková 1992: 112], kdy právě komunikace může navodit tuto potřebu. Marketing se tak objevuje v momentě, když se lidé rozhodují uspokojit potřeby a požadavky

prostřednictvím směny a hodnota je zákazníkům odhad celkové vlastnosti výrobku uspokojovat jeho potřebu [Kotler 1991: 7]. Kampaň má na účast dopad tím, že podporuje identifikaci se stranou a vzbuzuje zájem o samotnou kampaň; dramatické zobrazení volebního souboje zaujme voliče a vzbudí pocit, že dává smysl se zapojit [Joslyn 1984: 226].

Ačkoliv propojení politických kampaní a výše účasti u voleb uvádí mnoho autorů, v případě České republiky se souvislost nezdá být nikterak jednoznačná. Při prostém srovnání výší mediálních investic na kampaně v posledních letech a účasti u voleb do Poslanecké sněmovny, není patrná pozitivní korelace. Zatímco mediální investice několikanásobně vzrostly, v roce 2006 necelých 400 mil, v ceníkových cenách v roce 2010 již 1,5 miliardy, volební účast se držela na obdobné úrovni, ba dokonce klesala [ADMS]. Role kampaně jako výrazného mobilizátora se tak jednoznačně neproказuje, a výrazněji tak ani nepřispívá ke zvýšení pravděpodobnosti ovlivnění voleb hlasem jednoho každého voliče.

4.2.4 Nadhodnocení pravděpodobnosti

Působnost pravděpodobnosti v rámci základních proměnných je problematická také z důvodu paradoxu volební účasti, který vytváří a který byl již v předchozích částech práce zmíněn. Pokud by lidé do rozhodování měli zahrnout pravděpodobnost, že jejich hlas pomůže rozhodnout volby, je vzhledem k velkému počtu voličích pravděpodobnost malá, a tak by se měli rozhodnout voleb nezúčastnit, nicméně většina populace volí [Blais 2000: 56]. Tato paradoxní situace, kdy by většina lidí neměla volit, nicméně volí, je vysvětlitelná dvěma způsoby, buď voliče přimějí volit ostatní faktory nezapojené do modelu, například pocit povinnosti, nebo nadhodnocují pravděpodobnost, respektive svoji možnost něco změnit [Blais 2000: 56]. Z Blaisových analýz pak jasně vychází, že lidé vnímají svoji šanci ovlivnit volby jako nadhodnocenou [Blais 2000: 80-82], a tak přichází se čtyřmi možnými variantami řešení z hlediska racionality. Buď pravděpodobnost ovlivňuje účast a je nadhodnocena, neovlivňuje účast, ale je nadhodnocena, ovlivňuje účast, ale není nadhodnocena, neovlivňuje účast a není nadhodnocena, kdy první a třetí varianta podporují racionalitu v rámci racionálního modelu, druhý a třetí jí odporují [Blais 2000: 57, 65].

4.3 Náklady

4.3.1 Základní podstata nákladů

Třetí základní proměnou modelu jsou náklady. Zatímco benefity fungují jako motivace, pravděpodobnost pak tuto motivaci násobí, případně se k ní přičítá, náklady hrají v modelu roli elementu bránícího účasti. Z obecného hlediska se náklady stávají negativní stránkou jakéhokoliv rozhodnutí, překážkou, která musí být překonána dříve, než je jedna alternativa vybrána [Buchanan 2002: 9]. Pokud jde o složení nákladů, nejčastěji se jedná o čas vynaložený k získání informací, k rozhodnutí, koho volit, a čas potřebný k vykonání samotné volby. Z hlediska modelu existuje několik základních variant, jak náklady dopadají na volební účast a naplňují tezi o racionalitě. Lidé buďto náklady na volení nevnímají a pak je racionální volit, nebo je považují za velmi nízké a pak je zásadní, aby nepřesáhly benefity, pokud mají jít lidé volit [Blais 2000: 83]. Toto doplňuje Downs, který uvádí, že za některých okolností je i v případě, že výdaje převyšují zisky, racionální volit, a to v případě, kdy sociální zodpovědnost produkuje dlouhodobou návratnost [Downs 1957: 260], čímž v podstatě předjímá řešení samotného paradoxu volební participace.

Co jsou to náklady a jak je můžeme definovat? Pokud bychom se na náklady podívali z čistě ekonomického hlediska, pak pojem nákladů je vyjádřen v ekonomické teorii předpokladem, že všechny náklady spojené s rozhodováním jsou náklady obětované příležitosti, tedy mají hodnotu příležitostí opuštěných při výběru [Heyne 1991: 67]. Pokud to ale upřesníme na situaci účasti u voleb, pak náklad je to, co rozhodující se člověk obětuje, když volí, a sestává se z potěšení či užitku, které bude muset podle svého očekávání obětovat jako výsledek výběru mezi alternativními postupy [Buchanan 2002: 9]. Náklady tedy reprezentují jak očekávanou ztrátu užitku z obětování odmítnutých alternativ odrážející ztrátu příležitostí a mají hodnotu alternativní příležitosti, která musí být obětována volbou [Heyne 1991: 54], a jsou tak i prostými náklady vedoucími k učinění rozhodnutí. V samotném okamžiku volby jsou pak náklady oceněním předpokládaných požitků volícího, kterých se musí vzdát, jakmile se jednou k něčemu zaváže a čemu by se mohl vyhnout výběrem jiné alternativy [Buchanan 2002: 13-14]. Náklady jsou tedy překážka volební účasti a stejně tak nežádoucí důsledek jejího provedení vedoucí ke ztrátě jiného než zvoleného užitku.

Pokud jde o měření nákladů, není možné měřit je čistě objektivní metodou, závisejí vždy na samotném jedinci, který se rozhoduje, jsou vázány přímo na

vybírajícího a nemohou existovat nezávisle na něm. Náklady nese výlučně rozhodující se volič a nemohou být měřeny nikým jiným než voličem, který se rozhoduje, protože není možné porovnat subjektivní zkušenost a náklady je možné vztahovat pouze k okamžiku rozhodnutí [Buchanan 2002: 10]. Dále se věnuji nákladům pouze z hlediska jedné části jejich definice, a to jako bariérám účasti, kde se jedná primárně o informace a náklady s nimi spojené a čas jak vázaný na zisk informací, tak i na samotný výkon volebního aktu. Oblast nákladů, jakožto důsledek provedení volby nevnímám pro identifikaci racionality účasti jako zásadní, navíc se odvíjí od volby již učiněné.

4.3.2 Náklady na informace

Pokud bychom se podívali na náklady chronologicky, pak při racionálním chování nejprve přicházejí náklady s výběrem strany či kandidáta a následně přistupují náklady se samotným odvoláním. Primárně tak potenciální volič musí získat informace o počtu stran, jejich jména, nabídky a mnohé další, podle kterých se bude následně rozhodovat. V této části by si volič měl v ideálním případě definovat, kolik je ochoten, případně schopen do získání těchto informací investovat, kdy investuje především čas a peníze. Ti, kteří mají již historicky vytvořenou preferenci a záleží jim na výhře výhradně jimi upřednostňované strany, aniž by se zajímali o to, co jim aktuálně nabízí a zda se nenachází pro ně výhodnější varianta volby, se chovají z hlediska výběry benefitů iracionálně, neboť nemají podklady pro nejvhodnější volbu. U voličů, kteří si s preferencí před každými volbami projdou nabídku konkurenčních stran a rozhodnou se opět pro stejnou stranu, je splněn tento předpoklad racionality.

Obecně tedy ti voliči, kteří se před volbami rozhodují, využívají informace k nejvýnosnějšímu rozhodnutí jak o volené straně, tak i o samotné účasti u voleb, jednají racionálně. Podle Blaise pak výše nákladů do těchto informací závisí na třech faktorech, a to na důrazu na učinění správného rozhodnutí, dále na přínosu informací a na mezních nákladech na získání informací [Blais 2000: 84]. K obdobným závěrům dochází i Downs, podle něhož volič kalkuluje s hodnotou, kterou mu informace přinesou pro zisk, relevanci informací k rozhodnutí a náklady na data [Downs 1957: 215]. Vzhledem k tomu, že politické informace primárně pomáhají vybrat nejlepší možné rozhodnutí, je základním měřítelem hodnoty informace její přínos, tedy co rozhodnutí, které díky nim padlo, přináší.

Samotný proces zpracování informací by pak v ideálním případě odpovídal popisu Downse, tedy že volič hromadí informace relevantní ke každé oblasti, na jejichž

základě se rozhodne. V každé takovéto oblasti vybere informaci, která pro něj bude základní pro učinění rozhodnutí. Udělá rozhodnutí o možných alternativách a jejich následcích, identifikuje relevantní cíl, ocení jednotlivé alternativy a rozhodne se o volbě na základě porovnání těchto ocenění. [Downs 1957: 209]

Tento proces identifikuje koho volit, případně vyústí v absenci, to pokud není nikdo, kdo by měl větší přínos než konkurence. V kontrastu ke zmíněnému ideálnímu postupu mnoho lidí dochází k volebnímu rozhodnutí s náhodnými informacemi, tedy rozebírají nějaké základní informace o kampani [Aldrich 1993: 262]. Navíc studie potvrzují apatii, nezáměr, minimální informovanost a tak zvané zkreslené vnímání, kdy myšlení je asociační a emoční, a občan analyzuje a argumentuje způsobem, který by v případě svých reálných zájmů uznal za infantilní [Krejčí 2004: 44-45]. Lidé také nemají vyčerpávající množství dat a zdrojů, ale získávají pouze omezené množství informací, a to mimo jiné pro to, že informace jsou cenné, pokud vedou k dostupným příležitostem a získat dobré informace je těžké [Heyne 1991: 148]. Volič tak shromažďuje informace pouze tak dlouho, dokud očekávaný mezní užitek je větší než mezní náklady [Heyne 1991: 155], nebo dokud marginální návrat z dat se nerovná marginálním nákladům. [Downs 1957: 215]. V ideálním případě si tak každý určí, kolik dat potřebuje na základě zvážení, co ho to bude stát a co získá, když se správně rozhodne, oproti tomu, kdyby se rozhodl špatně, a jakou roli v tom má tato informace. Je potřeba nejen informace hromadit, ale také jim rozumět a dávat si je do souvislostí. Racionální volič by měl být dobře informován nejen díky krátkodobému vyhledávání a sledování informací před učiněním rozhodnutí o volbě, ale je také dlouhodobě systematicky vystavován informacím z dané oblasti, sleduje politické dění dlouhodobě a má v ideálním případě i přehled kontextuální. Je pro něj ale iracionální znát informace o té části politiky, které nerozumí. Není možné, aby každý měl komplexní přehled o celkovém politickém dění, tato znalost by měla moc vysoké náklady. Musí se zaměřovat na ta nejvíce relevantní data, případně na oblasti, které oni sami považují za pro ně nejdůležitější. Je třeba limitovat znalost na oblasti, které mu mohou přinést největší užitek a naopak nejmenší náklady, na oblasti jeho specializace, tedy, ze kterých pochází jeho příjem a které dobře zná [Downs 1957: 259].

4.3.3 Role médií z hlediska nákladů

Na distribuci a cenu informací má zásadní vliv nejen již zmíněná politická kampaň, ale záleží i na míře nezávislé komunikace tématu v médiích. Čím méně je v rámci médií k dostání informací, tím více se zvyšují náklady [Aldrich 1993: 262]. Média tak zastávají nezastupitelnou pozici a fungují jako zprostředkovatel ovlivňující informace, potažmo tak i rozhodnutí. Jak se mění média a jejich obsah, mění se i potenciál přitáhnout, či odvrátit od účasti u voleb. Čím méně informací o volbách voliči získají, respektive čím méně se volby v médiích komunikují, tím menší je také účast u voleb. Vystavení voliče kampani tak stimuluje k účasti u voleb, nízká absence médií či nízká komunikace naopak účast u voleb snižují.

Joslyn ve výzkumu srovnává, jak se chovali lidé, kteří neměli přístup k médiím a jak se chovali ti, kteří přístup měli. Dochází k závěru, že tam, kde byla televize přítomna, došlo k nárůstu účasti o pět procent, proti tomu, kde televize nebyla. To samé se mu potvrdilo i v případě novin, kdy v momentě, kdy nejsou k dostání, snižuje se účast. [Joslyn 1984: 222]

Existuje tak jasná korelace mezi využíváním médií a volební účastí, kdy tento vliv má i druhou stránku a tou je možný negativní dopad na samotné rozhodování. Někteří jej popisují jako zvrácený vliv masových komunikačních prostředků na demokracii a manipulaci veřejným míněním [Bradová 2005: 28]. Přestože ideální informace přináší stručné, přehledné, objektivní a zajímavé referování o aktuálních událostech, informace v médiích jsou přizpůsobovány požadavkům diváků, jsou tedy zjednodušeny a podávány stravitelnou formou. Nejedná se o komplexní analýzy, ale i objektivnost je vždy na samotném médiu, vždy je tak přítomno určité hodnotové zabarvení. I výběr komunikovaného má dopad na volby, například informování o ekonomice obecně velmi zásadně ovlivňuje volební chování, například pokud média často informují o domácí ekonomice negativně, při dalších volbách pro změnu klimatu a pokud naopak, udrží se status quo a bude i nižší volební účast [Bradová 2005: 33]. Navíc každá informace je zkreslena jejím výběrem, ten určuje i samotný výsledek. Tyto selekce dat a předkládání již vytvořených analýz sice vedou ke snížení nákladů i na straně příjemce, tedy voliče, ale omezují objektivnost jeho rozhodování a možnost identifikace nejlepší varianty. Volič navíc nemá přehled o tom, na základě jakého principu k selekci na straně média došlo a kdo za předloženými analýzami stojí. Často se tak jedná o přebírání názorů, než vytváření názorů vlastních. Na druhou stranu

využitím expertů a specialistů může volič ušetřit náklady a získat přesnější informace a jde tak často o racionální volbu. Pokud se ale na problém selekce podíváme ekonomicky, informace, vzácné statky, které mají náklady, pak akceptování určitých chyb může být méně nákladné než zisk informací, které by tomu zabránily [Heyne 1991: 143].

Velmi specifickou oblastí, o které média informují, jsou předvolební průzkumy, jejichž zveřejňování má z hlediska volební účasti jasný dopad. Lidé na jejich základě mohou nejen změnit preferenci stran, ale stejně tak se rozhodnout o své účasti, potažmo neúčasti. Ve své podstatě předvolební průzkumy uspokojují poptávku po zprávách, ubírají novinářům privilegium znalosti veřejného mínění a mají esenční či mobilizační účinek. [Krejčí 2004: 132]. Na druhou stranu, tyto průzkumy mohou účast také snížit, a to když odhadují výsledky voleb již po účasti části voličů, ti, kteří ještě nevolili, se pak rozhodnou nevolit, neboť vidí, že výsledek již nejspíše nezvrátí [Joslyn 1984: 225]. Z tohoto hlediska je tak důležité určité sebenaplňující se proroctví, neboť výzkum není jen nástrojem zjišťování veřejného mínění, ale podílí se i na jeho utváření. Výsledkem pak může být přesun k silnějším, či slabším stranám, ale stejně tak mobilizační, ale i absenční efekt. Z důvodů případného ovlivňování výsledku voleb dochází k omezování možnosti či zákazům publikovat výsledky výzkumů těsně před volbami. Takováto informační embarga mají časové vymezení od několika týdnů po hodiny před volbami. V případě České republiky je pak zveřejňování výsledků omezeno časově na tři dny před začátkem voleb. V některých zemích je navíc uzákoněna verifikace výsledků výzkumu komisí expertů a případně zákonná povinnost specifikace kontextu a parametrů výzkumu.

4.3.4 Časové náklady

Časové náklady se skládají ze dvou částí, a to z času věnovaného na získání informací a času nutného k samotnému vykonání odvolení. V prvním případě jsou náklady přítomny i v momentě, kdy se volič voleb nezúčastní, neb k tomuto závěru došel na základě informací, jejichž zisk a analýzy byly spojeny s časovými náklady. Na druhou stranu oproti nákladům na fyzické odvolení, naprostá většina voličů není schopna určit, kolik času jim zabralo získat relevantní informace pro rozhodnutí [Blais 2000: 87].

Další složkou nákladů z hlediska času, poté co nějaký čas investoval volič do rozhodnutí, je doba, která zabere fyzické odvolení. Tedy dostání se do volební místnosti, provedení volby a přesun zpět. Tento časový náklad je na rozdíl od nákladů spojených se získáním informací více explicitní a lidé jsou si jej více vědomi a dávají mu vyšší váhu. Blais ve svých analýzách dospívá k závěru, že samotný proces volby v průměru zabere do půl hodiny a čím méně času vyplní, tím více je volič ochotný se voleb zúčastnit [Blais 2000: 85].

Náklady jsou tedy obecně vnímány jako velmi malé, nebo žádné, benefity násobeny pravděpodobností ovlivnění výsledku je tak snadno převyšují, což vede k tomu, že lidé volí. Pokud se ale jen lehce zvýší náklady, sníží se pravděpodobně účast. Tento názor zastává také Downs, podle kterého, jestliže volební náklady existují, malé změny v jejich velikosti mohou radikálně ovlivnit distribuci politické moci [Downs 1957: 260]. Pokud by všichni, kteří nevnímají žádné náklady, začali alespoň nějaké malé pociťovat, došlo by k poklesu účasti u voleb, například pokud by z průměrně půl hodiny nutné k vykonání volby vzrostl čas na hodinu a více, ochota se zúčastnit by klesla. [Blais 2000: 88-89]. Cena za odvolení tedy určitý vliv má, ale pro většinu lidí je marginální, a tak je účast při volbách relativně vysoká. To, že lidé nevnímají náklady na volení, má ještě jeden dopad, a to, že mají tendenci zdroje využívat bezmyšlenkovitě a neopatrně. Pokud parafrázujeme Heyna, kdy vzácnost je vztah mezi poptávkou a nabídkou, tedy žádoucností a dostupností, zboží přestane být vzácné, pokud jej lidé mohou získat bez jakýchkoliv nákladů [Heyne 1991: 88], výsledkem tak může být, že si lidé voleb neváží.

5. Analýzy a testování proměnných modelu

V rámci teoretické části práce zaznělo několik základních tezí k proměnným v modelu volební účasti, které vycházejí z teorie racionální volby a jejích extenzí a jejich ukazatelům, které v této kapitole hodlám kvantifikovat a následně otestovat jejich vzájemné vztahy a vliv na volební účast v rámci České republiky, respektive zda je model užitečný v českém prostředí. Následující kapitola primárně vychází z vlastních dat a analýz, které jsou případně doplněny o výsledky Blaisových výzkumů. Teorie racionální volby a její rozšíření o složku povinnosti v této kapitole poslouží k vysvětlení volební účasti České republiky.

S ohledem na aplikaci teorie racionální volby, respektive jejího modelu, na vysvětlení volební účasti, je důležité nejen vnímání proměnných a jejich závislostí v rámci celé populace, ale také rozdíl mezi percepcí voliče a nevoliče. V práci jsem pro tento účel nepoužil rozdělení, zda respondenti volili v posledních volbách či nikoliv, neb tato informace není ani v provedeném výzkumu a vnímám ji jako zavádějící, neb se vztahuje pouze k jednomu případu voleb, ale zaměřil jsem se spíše na pravidelnost volebního chování. Na základě rozdílů v přístupu k volební účasti jsem tedy identifikoval tři primární segmenty v populaci, jež slouží k upřesnění pozorování. Prvním segmentem jsou lidé, kteří deklarují pravidelnou volební účast, druhým lidé, kteří deklarují pravidelnou volební neúčast a třetím lidé, kteří se o volební účasti pravidelně rozhodují před každými volbami. Tyto tři segmenty tak tvoří závislé proměnné, které jsou v práci dále testovány.

5.1 Kvantifikace proměnných modelu

V první části kapitoly zaměřené na analýzy se věnuji základním výroky a tvrzením, které byly uvedeny v teoretické části, a kvantifikuji je na českou populaci v rámci jednotlivých segmentů voličů. Snažím se tak ukázat, kolik lidí v populaci je bere v potaz a zda jsou v tomto ohledu rozdíly mezi jednotlivými přístupy k volbě.

5.1.1 Benefity z voleb

V případě role benefitů je primární zjistit míru vnímání samotného užitku z voleb, který by měl být z hlediska teorie racionální volby motivací k volební účasti. V případě České republiky dochází z větší části k naplnění této základní premisy, kdy tři pětiny lidí očekávají, že když už jdou volit, bude to mít pro ně nějaký přínos. Pokud

se podíváme na rozdělení z hlediska účasti u voleb, pak mezi pravidelnými voliči je osobní přínos důležitý pro více jak dvě třetiny lidí, zatím co v rámci pravidelných nevoličů se jedná o jednu třetinu. Na dvou třetinách je pak souhlas také u lidí, kteří se před každými volbami rozhodují zvlášť. Lidé, kteří se pravidelně voleb účastní, nebo se o účasti rozhodují, tedy od voleb většinou očekávají přínos, abstinující nikoliv.

Potvrdilo se tedy, že většina lidí vnímá volby z hlediska určitého užitku, benefitů, které podle teorie racionální volby vycházejí z rozdílnosti mezi jednotlivými stranami, či kandidáty a je tedy potřeba mít informace o možných variantách. Tento předpoklad jsem ověřil v rámci výzkumu, kde se potvrdilo, že sedm lidí z deseti před samotnou volbou zkoumá varianty, co jim která strana přinese a porovnává tak benefity jednotlivých potenciálních rozhodnutí. Mezi těmi, kteří chodí ke každým volbám, je to již osm lidí z deseti, a stejný výsledek je opět mezi těmi, kteří deklarují rozhodování před každými volbami. Naopak mezi pravidelnými nevoliči je minimum lidí, kteří zkoumají, co jim to volba jednotlivé strany přinese. Je tedy možné říci, že i u nás představuje očekávaný benefit vycházející z preference nejvýhodnější strany jeden z hlavních pilířů rozhodovacího procesu, pravidelní nevoliči jej ale nereflektují.

Jak je zmiňováno v teoretické části, v případech vícestranného systému, tedy i u nás, je rozhodování o nejvýhodnější straně ovlivněno významnou rolí potenciálních koalic, neb není předpoklad, že by preferovaná strana vládla sama a tyto potenciální koalice ovlivňují výsledné benefity. O roli koalic ale uvažují jen někteří oslovení, přesněji čtyřicet pět procent z nich deklaruje, že před výběrem strany bere v potaz, se kterými stranami preferovaná strana pravděpodobně uzavře koalici. Nejvíce se to týká pravidelných voličů, zde je to ve více jak polovině případů. Stejně tak mezi pravidelně zvažujícími je bezmála polovina těch, kteří berou možné koalice v potaz. Naopak mezi „nevoliči“ je role koalic minimální a pracuje s ní jen desetina oslovených.

Kromě samotného zisku benefitů je také zapotřebí, aby z výsledku voleb plynoucí výhody byly rovnoměrně děleny mezi zúčastněné. Tento předpoklad je důležitý i mezi českými voliči, kdy více jak polovina z nich chce mít stejný prospěch z vítězství strany či kandidáta jako jeho ostatní voliči. Mezi pravidelnými voliči je tento pocit důležitý pro přesně dvě třetiny lidí, mezi pravidelně se rozhodujícími pak o procento méně a mezi abstinenty je to jedna čtvrtina. Pocit férového rozdělení benefitů je tedy důležitý jen mezi těmi, kteří o volbách alespoň uvažují, pro nevoliče není tato oblast zajímavá. S myšlenkou spravedlivého rozdělení benefitů souvisí idea černého pasažerství, tedy že některé výhody plynoucí z výhry jím preferovaných kandidátů či

stran občan získá, i když nebude volit. Toto přijímání benefitů plynoucích z voleb bez zaplacení svého podílu na nákladech spojených již někdy zvažovali tři lidé z deseti. V rámci volebních segmentů tak činili nejčastěji pravidelně zvažující účast a to dokonce bezmála polovina z nich. V rámci pravidelných voličů se jedná o třetinu a u pravidelných nevoličů o jednoho z deseti. Je tak patrné, že pro předem rozhodnutí o své volební účasti, není myšlenka zisků benefitů bez nákladů toliko zajímavá, jako pro ty, kteří se rozhodují.

Dále byla představena teze, že benefity může výrazně podporovat sociální tlak. Pokud jde o množství lidí, kteří se takto orientují, Blais argumentuje svým výzkumem na lidech v Britské Kolumbii, kdy necelá polovina respondentů přiznává, že by čelila tlaku okolí, pokud by nešli k volbám [Blais 2000: 103-104]. V rámci mého výzkumu jsem testoval i tuto možnost, ale s velmi odlišným výsledkem. Pouze jeden člověk z deseti přiznává, že pokud by nešel volit, čelil by tlaku okolí. Mezi „nevoliči“ se jedná o šest lidí ze sta, mezi těmi, co pravidelně chodí volit je to čtrnáct procent a mezi zvažujícími dokonce pětina. Zde vidím vyjma odlišné testované populace tři možná vysvětlení rozdílu. Jedním je určitá snaha o sebeprojekci, kdy respondenti odmítají přiznat míru ovlivnění ze strany okolí. Případně si skutečně žádného tlaku vědomi nejsou, což ale neznamená, že není v žádné z forem přítomný a v neposlední řadě je skutečně možné, že česká populace je v porovnání s kanadskou výrazně méně poddajná sociálnímu tlaku, což je především výsledkem odlišné politické kultury.

Poslední kvantifikovanou tezí v případě benefitů je rozdílnost potenciálních benefitů v rámci různých voleb. V tomto případě jen třetina lidí vnímá, že volby do Poslanecké sněmovny mají větší dopad na jejich osobu, a tak se jich zúčastňují spíše než ostatních voleb. Průměru populace odpovídá míra souhlasu u lidí, kteří chodí volit pravidelně, ti, co se rozhodují před každými volbami, vnímají rozdíly v necelé polovině případů a oproti tomu „nevoliči“ rozdíly mezi volbami z hlediska přínosnosti až na výjimky nedělají. Ukazuje se, že je-li někdo přesvědčený volič, respektive nevolič, voleb se účastní, respektive neúčastní nezávisle na jejich typu. Naopak pro rozhodujícího se je typ voleb důležitý.

5.1.2 Pravděpodobnost ovlivnění voleb

Z hlediska pravděpodobnosti ovlivnění voleb je zásadní, zda o něm lidé vůbec uvažují. V rámci České republiky sedm lidí z deseti již dříve přemýšlelo, jaké mají šance ovlivnit výsledek voleb, takže s faktorem pravděpodobnosti většina lidí pracuje. Častěji se jedná o pravidelné voliče, to ve třech čtvrtinách případů, a stejný podíl je také v rámci pravidelně se rozhodujících o účasti. Naopak jen polovina „nevoličů“ již někdy přemýšlela o svých šancích na ovlivnění výsledku.

Pravděpodobnost ovlivnění voleb tedy většina lidí zvažuje, důležité je ale také jak ji hodnotí. V rámci Blaisova testování na quebecké populaci polovina lidí neuznala fakt, že pravděpodobnost rozhodujícího hlasu se blíží nule [Blais 2000: 80-82]. Otestoval jsem tentýž výrok a výsledek je přibližně o deset procent nižší, tedy dvě pětiny lidí s ním nesouhlasí. Častěji se jedná o pravidelné voliče, nesouhlasí zhruba polovina z nich. Naopak „zvažující“ a „nevoliči“ s pravděpodobností ovlivnění voleb blížíci se nule souhlasí ve více jak dvou třetinách případů, respektive třech čtvrtinách. Ve všech skupinách ale dochází k nadhodnocování pravděpodobnosti, nejvíce ale mezi pravidelnými voliči.

Nicméně i to, že někteří hodnotí pravděpodobnost, jako minimální není důvodem absence. Blais ukazuje ve výzkumu na studentech, že devět z deseti si myslí, že je smysluplné volit, i když je pravděpodobnost minimální, nebo dokonce nulová [Blais 2000: 94]. V rámci České republiky jsou hodnoty v daných výstupech nižší, cca sedm lidí z deseti si myslí, že je smysluplné volit, i když je pravděpodobnost minimální. Velké rozdíly jsou ale v rámci účastnických segmentů, devět z deseti pravidelných voličů s volbou bez šance na ovlivnění výsledku souhlasí, u pravidelně se rozhodujících jsou to již tři pětiny a u nevoličů jen jedna čtvrtina. Čím více tedy člověk tíhne k účasti u voleb, tím méně mu záleží na tom, zda má šanci něco ovlivnit.

Jako významné se také ukazuje vnímání vlivu ostatních voličů, zmíněné v teoretické části, a to ve dvou směrech. Jedním je vzájemná podpora, kdy jeden hlas možná moc neznamená, ale pokud se lidé spojí, může to hodně změnit. V rámci Blaisova testování s ním souhlasilo devět studentů z deseti [Blais 2000: 73] V případě mého výzkumu se s výrokem ztotožnilo více jak osmdesát procent lidí, mezi pravidelnými voliči dokonce jen pět lidí ze sta nesouhlasí. Mezi pravidelně se rozhodujícími souhlasí více jak čtyři pětiny a mezi nevoliči přibližně dvě pětiny. Druhou variantou je naopak možnost, že ostatní nepůjdou volit a voličův hlas tak bude

významný, tedy protipól první možnosti. S touto možností souhlasí šest lidí z deseti, opět nejčastěji pravidelní voliči, kde jsou to až dvě třetiny, naopak u nevoličů jen čtvrtina a v případě pravidelně se rozhodujících více jak polovina. Pravidelní voliči si tak oběma způsoby ospravedlňují svoji účast, kdy věří, že spojí-li se hlasy více lidí, může to mít vliv na volby a stejně tak uvažují nad možností, že ostatní nevolí a jejich hlas tak bude významný.

I v případě, že pravděpodobnost na výhru preferované strany je minimální, existují dvě možné varianty řešení. První je očekávání jejího úspěchu v budoucnosti, kdy momentální podpora jí sice nepomůže k aktuálnímu vítězství, nebo k reálnému podílu na moci, ale výhledově jí poskytne podporu, jež jí pomůže v příštích volbách. Takovéto smýšlení je v rámci ČR velmi rozšířené, s tezí souhlasí bezmála tři čtvrtiny lidí, nejčastěji pak pravidelní voliči, a to ve čtyřech pětinach případů, u pravidelně se rozhodujících jsou to dvě třetiny a mezi „nevoliči“ čtvrtina. Druhou variantou, pokud preferovaná strana nemůže z hlediska pravděpodobnosti vyhrát, je volba druhé v pořadí preferencí. Blais takovýto akt nazývá strategickou volbou a doplňuje, že se to týká přibližně třiceti procent kanadských voličů [Blais 2000: 78]. Tato teze je pak v obdobné míře využitelná také v našich podmínkách, kdy se přibližně třetina lidí rozhoduje u voleb způsobem, pokud má jejich druhá nejoblíbenější strana větší šanci na výhru, volí spíše ji, než jejich nejoblíbenější. Mezi pravidelnými voliči se jedná o třetinu, u těch, co se pravidelně rozhodují, pak o čtyři procenta více a mezi pravidelnými nevoliči jen jeden z deseti. Zde se ukazuje, že lidé jsou více nakloněni volit preferovanou stranu, i když má menší šanci na výhru, než druhou nejvíce oblíbenou, ale s vyššími preferencemi voličů.

Poslední z vlivů v rámci pravděpodobnosti je vliv vyrovnanosti voleb, kdy dle Blaise bezmála čtvrtina pravidelných voličů z Montrealu inklinuje k tomu častěji volit, je-li souboj vyrovnaný, což vysvětlují tím, že jejich hlas bude mít větší váhu, větší dopad [Blais 2000: 72]. V případě České republiky bezmála polovina lidí deklaruje větší pravděpodobnost volební účasti, je-li souboj stran či kandidátů vyrovnaný, než je-li jasný vítěz. V případě pravidelných voličů má vyrovnanost vliv pouze na čtyři z deseti lidí, u nevoličů na pětinu, ale mezi rozhodujícími se je to již tři pětiny. Je tak patrné, že rozhodnutí o účasti si vyrovnanost toliko nepřipouštějí, jako ti, kteří se teprve o účasti rozhodují.

5.1.3 Náklady na odvolení

V poslední proměnné základního modelu slouží jako výchozí ukazatel samotné uvažování o nákladech spojených s účastí u voleb. V rámci celé populace pak sedm z deseti lidí neuvažovalo nad tím, že s volením jsou spojené ze strany voliče nějaké náklady. Mezi pravidelnými voliči je toto povědomí o nákladech ještě nižší, pouhá jedna pětina. Naopak v rámci pravidelně se rozhodujících již někdy o nákladech spojených s volením uvažovala třetina lidí a mezi pravidelnými nevoliči již dvě třetiny lidí. Předchozí zjištění potvrzuje fakt, že čtyři pětiny Čechů vnímají odvolení jako velmi jednoduché a nevidí žádné důvody, proč to nedělat. I zde je to v rámci pravidelných voličů výrazně více, devadesát procent. Mezi pravidelně se rozhodujícími jsou to dvě třetiny a pravidelní nevoliči souhlasí pouze v osmi případech ze sta. Můžeme tedy říci, že určitá pravidelnost účasti omezuje vnímání nákladů a na druhé straně pravidelní nevoliči jsou si ve většině případů nákladů vědomi.

Minimální vnímání nákladů na odvolení je odvozeno od hodnocení časových nákladů jako nízkých. Blais ve svých analýzách dospívá k závěru, že samotný proces volby v průměru zabere do půl hodiny a čím méně času vyplní, tím více je volič ochotný se voleb zúčastnit [Blais 2000: 85]. V případě České republiky se naprostá většina lidí pohybuje právě v tomto časovém limitu, kdy v rámci populace více jak čtyři pětiny respondentů uvedlo, že samotné odvolení jim zabere do půl hodiny. U pravidelných voličů spadá do půl hodinového limitu devět lidí z deseti a mezi pravidelně se rozhodujícími jen o pět procent méně. Naopak pravidelní nevoliči deklarují časové náklady delší a jen u poloviny jsou do půl hodiny. Lidé tedy povětšinou náklady nepocítují, ale Blais předpokládá, že pokud by všichni, kteří nevnímají žádné náklady, začali alespoň nějaké malé pocítovat, došlo by k poklesu účasti u voleb, například pokud by z průměrně půl hodiny nutné k vykonání volby vzrostl čas na hodinu a více, ochota se zúčastnit by klesla. [Blais 2000: 88-89]. Nárůst času potřebného k odvolení by ale většinu Čechů neovlivnil, jen tři lidé z deseti souhlasí s tím, že pokud by se zvětšily časové náklady na samotný akt odvolení na dvojnásobek, více by uvažovali o tom, zda volit. Především u pravidelných voličů a nevoličů by tato změna neměla zásadní vliv, jen čtvrtina z nich by více uvažovala o účasti. Naopak pravidelně rozhodující by byli ovlivněni a to až v polovině případů, časové náklady jsou tak zásadní především pro nerozhodnuté o účasti.

Náklady nejsou tvořeny pouze časovou složkou na samotný akt odvolení, ale také na získání informací potřebných k rozhodnutí. V rámci výzkumu přesně tři pětiny lidí odpověděly, že aby se u voleb správně rozhodli, věnují čas na zjišťování informací a jejich analýzu. Nejvíce tak činí pravidelní voliči a to v sedmi případech z deseti, dále pravidelně se rozhodující a to v šesti případech z deseti a mezi nevoliči pak pouze jeden z pěti. Pro dvě třetiny lidí je navíc snadné a s minimálními náklady sehnat informace, na základě kterých by se mohli správně rozhodnout, koho volit. V rámci pravidelných voličů se to týká tří čtvrtin lidí, u pravidelně se rozhodující více jak poloviny a pravidelní nevoliči pouze ve čtyřech případech z deseti vnímají shánění informací k volení jako snadné a s minimálními náklady.

Ukázal jsem tedy, že náklady na informace sice nevnímají, ale sedm z deseti lidí dělá rozdíly mezi médii z hlediska věrohodnosti a objektivity informací o politice. Především jsou to pravidelní voliči, ti v osmi případech z deseti a v sedmi z deseti případů pravidelně se rozhodující. Mezi pravidelnými nevoliči je to pouze třetina. Paradoxem tak je, že přestože lidé deklarují využívání informací k správnému rozhodnutí a nacházejí rozdíly mezi médii, v rámci výzkumu se sedm lidí z deseti vyjádřilo, že nedůvěřuje informacím týkajících se politiky. Jedná se především o nevoliče, ti ve čtyřech případech z pěti, ale také pravidelně rozhodující se nedůvěřují ve třech případech ze čtyř a pravidelní voliči ve dvou ze tří.

5.1.4 Relevance doplnění modelu o povinnost

Poslední zkoumanou oblastí je vnímání povinnosti voleb se účastnit, tedy proměnné doplněné do klasického modelu. Jak dokládá Blais, ve výzkumech se bezmála všichni vyjádřili, že k ochraně demokracie je důležité, aby naprostá většina lidí volila, v případě testování quebecké populace vyslovilo souhlas dokonce 99% oslovených [Blais 2000: 95], což podle něj dokládá význam povinnosti. Také v případě České republiky je vnímání povinnosti účastnit se voleb, respektive potřeby podpory demokracie, velmi silné, čtyři pětiny lidí se vyjádřily, že k ochraně demokracie je důležité, aby většina lidí chodila k volbám. V rámci pravidelných voličů s tím nesouhlasí dokonce pouze pět lidí ze sta, mezi pravidelně se rozhodujícími je souhlas na úrovni čtyř pětín, zatímco „nevoliči“ souhlasí pouze v jedné třetině.

Význam povinnosti, jako důležité proměnné v modelu teorie racionální volby napomáhající k vysvětlení volební účasti, potvrzuje také to, že sedm lidí z deseti si myslí, že nejít v demokracii k volbám je špatné. V rámci pravidelně volících je to devět

lidí z deseti, u pravidelně se rozhodujících o účasti přibližně polovina a mezi pravidelnými nevoliči jeden z deseti. Tento výsledek odpovídá tezi Blaise, že z hlediska pravidelnosti účasti pocit povinnosti volit funguje především u pravidelných voličů, nepravidelní voliči pocit povinnosti nemají [Blais 2000: 111-112]. Pokud tedy definujeme povinnost, jako víru, že nevolení v demokracii je špatné a lidé se cítí provinile, pokud nevolí [Blais 2000: 93], pak můžeme říci, že motiv povinnosti je u českých voličů velmi významný. Je tedy jasně patrné, že vliv vnímání demokracie a s ní spojených povinností nelze při identifikaci racionality volební účasti opomíjet. Na druhou stranu otázkou je, zda pocit povinnosti přijali voliči za svůj, nebo s ideou jako takovou souhlasí, ale nejsou jí reálně motivováni, neznáme reálnou hloubku.

Při hodnocení významu povinnosti vyvstala také teze, že se v rámci různých voleb ukazuje odlišně vnímání povinnosti. Teoreticky tak záleží na tom, které volby jsou vnímány jako významnější a jsou prostředkem k větší moci, což se zpětně promítá do ovlivnění občanů. Tuto tezi částečně potvrzují i výstupy z výzkumu, kdy bezmála dvě pětiny lidí cítí v případě voleb do Poslanecké sněmovny větší povinnost zúčastnit se voleb než v případě voleb do zastupitelstev, či Senátu. Mezi pravidelnými voliči a pravidelně se rozhodujícími se jedná o stejné číslo, čtyřicet dva procent lidí, mezi nevoliči je to osm lidí ze sta.

5.2 Význam proměnných v modelu

Zatímco v předchozí části jsem se věnoval jednotlivým proměnným a jejich ovlivňujícím faktorům z hlediska četností, v druhé části kapitoly se zaměřuji na testování vzájemného vztahu proměnných a jejich relevanci působení v modelu volební účasti.

Na základě testování a zhodnocení výroků, jež jsem položil lidem, jsem dosadil za každou proměnnou modelu jeden výrok. Tyto výroky byly vybrány na principu nejpřesnější shody s testovanou proměnnou a jejich výběr byl také inspirován Blaisem, který je k testování používá taktéž. Na každý z výroků měli respondenti možnost odpovědět na škále od rozhodně souhlasím, spíše souhlasím, spíše nesouhlasím, až k rozhodně nesouhlasím. Očekávané benefity pak reprezentuje výrok „Když jdu volit, očekávám, že výsledek bude mít pro mě nějaký přínos“, zda lidé hodnotí pravděpodobnost úspěchu, reprezentuje výrok „Již dříve jsem přemýšlel/a, jaké mám šance ovlivnit výsledek voleb“ a náklady na volení pak věta „Doposud jsem neuvažoval/a nad tím, že s volením jsou spojené z mé strany náklady“. Vzhledem

k tomu, že jsem v předchozí části ukázal, že povinnost je většinou lidí vnímána, dosazují do modelu i ji, tedy vnímání, že volení je nutné k podpoře demokracie, a to výrokem „K ochraně demokracie je důležité, aby většina lidí chodila k volbám.“

5.2.1 Testování vzájemných vztahů mezi proměnnými v modelu

Při vzájemném testování výše zmíněných proměnných na obecné populaci se potvrdil ve všech případech vzájemný vztah. V případě korelace nákladů s ostatními proměnnými se jedná o vztah záporný, tedy faktory mají opačný směr pohybu. Roste-li u lidí míra hodnocení nákladů na volení, klesá vnímání povinnosti voleb se zúčastnit a tedy i obráceně, pokud roste vnímání povinnosti, klesá zvažování nákladů. Stejně tak roste-li míra hodnocení nákladů, klesá míra uvažování nad pravděpodobností ovlivnění voleb a naopak při vyšším vnímání této pravděpodobnosti, hodnocení nákladů klesá. Obdobná situace je pak z hlediska poměru možných benefitů z účasti u voleb k vnímání nákladů na účast, kde pokud percepce benefitů roste, zvažování nákladů klesá.

Vzájemné vztahy ostatních proměnných, vyjma již zmíněných nákladů na odvolení, mají kladnou korelaci, tedy pokud roste vnímání jedné, roste význam i druhé. Výše vnímání pravděpodobnosti ovlivnění voleb tak zvyšuje vnímání potenciálních benefitů a obráceně. Stejně tak roste-li vnímání pravděpodobnosti ovlivnění voleb, roste i vnímání povinnosti se jich účastnit a naopak. V neposlední řadě pokud roste pocit povinné účasti u voleb, roste i vnímání potenciálních benefitů, což opět platí i obráceně. Mezi testovanými vztahy je pak nejsilnější korelace mezi vnímáním povinnosti účastnit se voleb a náklady, které volební účast přináší. Naopak nejslabší vztah, je mezi náklady na odvolení a očekávanými benefity, který je na pomezí relevance.

Stejně vztahy, včetně směru korelace, se potvrdily také u jednotlivých skupin voličů. Mezi pravidelnými voliči je opět nejsilnějším vztah mezi náklady na odvolení a pocitem povinnosti, kdy čím více je patrný pocit povinnosti, tím méně jsou vnímány náklady. Druhým nejsilnějším je vztah mezi benefity pramenícími z voleb a pravděpodobností ovlivnění výsledku, zde již pozitivní korelace. Ostatní proměnné u pravidelných voličů sice také mezi sebou korelují a to opět pozitivně, ale korelační koeficient dosahuje velmi nízkých hodnot, a mezi znaky tak není žádná statisticky zjiřitelná lineární závislost.

Také mezi nevoliči se potvrzují identické vztahy proměnných jako u obecné populace, kdy nejsilnější vztah, v tomto případě velmi silný, nalezneme mezi náklady na odvolení a pocitem povinnosti. Druhou nejsilnější korelací je pravděpodobnost

ovlivnění výsledku s náklady na odvolení. U této skupiny se pak profilují nejsilnější korelace ze všech tří skupin, kdy všechny dosahují dostatečných hodnot a jsou významné.

Mezi pravidelně se rozhodujícími o účasti jsou vztahy opět identické, ale v rámci zkoumaných skupin voličů mají nejmenší sílu. Nejsilnější vztah se opět potvrzuje mezi pocitem povinnosti a náklady na odvolení a druhým relevantním je vztah pocitu povinnosti a benefitů. Ostatní kombinace proměnných dosahují z hlediska korelace jen velmi nízkých hodnot.

<i>Celková populace</i>				
Korelační matice	Náklady	Pravděpodobnost	Pocit povinnosti	Benefity
Náklady	1			
Pravděpodobnost	0,19	1,00		
Pocit povinnosti	0,43	0,30	1,00	
Benefity	0,14	0,24	0,27	1,00
<i>Pravidelní voliči</i>				
	Náklady	Pravděpodobnost	Pocit povinnosti	Benefity
Náklady	1,00			
Pravděpodobnost	0,04	1,00		
Pocit povinnosti	0,24	0,14	1,00	
Benefity	0,04	0,18	0,07	1,00
<i>Pravidelní nevoliči</i>				
	Náklady	Pravděpodobnost	Pocit povinnosti	Benefity
Náklady	1,00			
Pravděpodobnost	0,33	1,00		
Pocit povinnosti	0,51	0,25	1,00	
Benefity	0,08	0,16	0,33	1,00
<i>Pravidelně se rozhodující</i>				
	Náklady	Pravděpodobnost	Pocit povinnosti	Benefity
Náklady	1,00			
Pravděpodobnost	0,05	1,00		
Pocit povinnosti	0,26	0,08	1,00	
Benefity	0,03	0,01	0,17	1,00

5.2.2 Testování závislosti proměnných a volební účasti

V předchozí části jsem se věnoval vzájemným závislostem základních proměnných modelu, nyní je ověřím z hlediska působnosti v modelu a to na jednotlivých segmentech lidí. Tyto segmenty pak představují dichotomickou závislou proměnnou, kde reprezentují v prvním případě pravidelné voliče versus ty, kteří nevolí pravidelně, v druhém případě pravidelné nevoliče proti těm, kteří neuvedli pravidelnou neúčast, a ve třetím případě ty, kteří se pravidelně rozhodují, a ty kteří nikoliv.

Pro hodnocení modelů a jejich případné srovnání mezi sebou je využíván adjustovaný koeficient determinace, který ukazuje, kolik procent variability dat bylo vysvětleno a vzhledem k použití identických škál je pak možné tyto koeficienty mezi sebou porovnávat. Pro kvalitu modelu je také důležitá hodnota Akaikeho informačního kritéria, která určuje jeho kvalitu.

5.2.2.1 Pravidelní voliči

V prvním případě jsem testoval proměnné na lidech, kteří deklarují účast v každých volbách, tedy na pravidelných voličích. Zde se ukázalo, že všechny proměnné dosazené do rozšířeného modelu jsou signifikantní, respektive mají významný vliv na modelovanou veličinu, na pravidelnou volební účast. Ve všech případech se navíc jedná o vliv pozitivní, kdy s jejich nárůstem roste i modelovaná veličina, pravidelná volební účast. Výsledkem je, že čím více respondent nesouhlasí s výroky o testovaných proměnných, tím více nesouhlasí s tím, že je pravidelný volič. Z druhého pohledu čím více s nimi souhlasí, tím spíše se jedná o pravidelného voliče. Je tak možné říci, že čím více zvažuje volební povinnost, pravděpodobnost ovlivnění voleb a potenciální benefity z účasti, tím spíše se jedná o pravidelného voliče. I v případě nákladů se jedná o pozitivní signifikaci, ale vzhledem k tomu, že výrok je postavený negativně, platí, že čím spíše uvažuje náklady na volební účast, tím méně se jedná o pravidelného voliče. V rámci proměnných je pak nejsilnější vnímání povinnosti volit, respektive potřeba volební účasti k zachování demokracie, druhé nejsilnější jsou očekávané benefity, následně náklady na odvolení a naopak nejmenší vliv, ale stále signifikantní, má u pravidelných voličů vnímání povinnosti voleb se účastnit.

<i>Pravidelní voliči - Model</i>					
	<i>Koeficient</i>	<i>Směr. chyba</i>	<i>t-podíl</i>	<i>p-hodnota</i>	
Náklady	0,18	0,04	5,00	<0,00001	***
Pravděpodobnost	0,10	0,04	2,57	0,01	**
Povinnost	0,54	0,04	12,00	<0,00001	***
Benefity	0,19	0,04	5,19	<0,00001	***
Adjustovaný koeficient determinace			0,87		
Akaikovo kritérium			1429,63		

5.2.2.2 Pravidelní nevoliči

V dalším případě jsem testoval proměnné na lidech, kteří deklarují dlouhodobou neúčast u voleb. V rámci prvního modelu se vnímání volebních nákladů a potenciálních benefitů ukázalo jako výrazně nesignifikantní, tedy tyto dvě proměnné nemají vliv na modelovanou veličinu, na pravidelnou volební neúčast. Naopak pravděpodobnost ovlivnění voleb a v menší míře i vnímání povinnosti voleb se zúčastnit mají signifikantní vliv na modelovanou veličinu, a to pozitivní. Výsledkem testování tedy je, že závisle proměnná pravidelná absence u voleb je z hlediska proměnných v modelu ovlivňována vnímáním povinnosti voleb se účastnit a pravděpodobností, že provedená volba bude mít nějaký význam. Vzhledem k pozitivnímu vlivu, je možné říci, že čím více lidé nesouhlasí s tím, že již dříve uvažovali nad tím, jaká je pravděpodobnost ovlivnit volby, nebo čím více nesouhlasí s tím, že k ochraně demokracie je důležité, aby většina chodila k volbám, tím silněji se staví k tomu pravidelně nevolit. Případně naopak, čím více souhlasí s tím, že uvažují nad pravděpodobností dopadu hlasu a čím více vnímají povinnost k demokracii, tím menší je šance, že budou u voleb pravidelně absentovat.

<i>Pravidelní nevoliči – Model</i>					
	<i>Koeficient</i>	<i>Směr. chyba</i>	<i>t-podíl</i>	<i>p-hodnota</i>	
Náklady	0,02	0,08	0,24	0,81	
Pravděpodobnost	0,18	0,07	2,49	0,02	**
Povinnost	0,15	0,10	1,58	0,12	
Benefity	0,07	0,07	0,99	0,33	
Adjustovaný koeficient determinace			0,76		
Akaikovo kritérium			1156,76		

5.2.2.3 Pravidelně se rozhodující

Třetím a posledním segmentem jsou lidé, kteří deklarují, že se před každými volbami rozhodují o účasti. V rámci prvního modelu se vnímání pravděpodobnosti ovlivnění voleb ukázalo jako negativně ovlivňující, avšak s malou signifikancí, tedy jako nemající výrazný vliv na modelovanou veličinu, na pravidelné rozhodování o volební účasti. Naopak pozitivní vliv byl nalezen u ostatních proměnných, a tak i zde můžeme říci, že čím více respondent nesouhlasí se zbylými proměnnými, tím více nesouhlasí s modelovanou veličinou, tedy tím více nesouhlasí s tím, že se před každými volbami rozhoduje o účasti. Pokud to opět obrátíme, pak čím více uvažuje nad možnými benefity z účasti a povinností voleb se zúčastnit, tím spíše se rozhoduje před každými volbami. Také vnímání nákladů je významné, kdy platí, čím spíše uvažuje náklady na volební účast, tím méně se jedná o pravidelně se rozhodujícího. V rámci tohoto segmentu má největší vliv benefity z voleb, následně povinnost a nakonec náklady na odvolení.

<i>Pravidelně se rozhodující - Model</i>					
	<i>Koeficient</i>	<i>Směr. chyba</i>	<i>t-podíl</i>	<i>p-hodnota</i>	
Náklady	0,20	0,05	3,78	0,00	***
Pravděpodobnost	0,55	0,06	9,81	<0,00001	***
Povinnost	-0,10	0,06	-1,62	0,11	
Benefity	0,56	0,05	10,58	<0,00001	***
Adjustovaný koeficient determinace			0,84		
Akaikovo kritérium			1859,03		

6. Zhodnocení racionality voličů a funkčnosti modelu teorie racionální volby

6.1 Pohledy na racionalitu voliče

Volební rozhodování je možné vnímat jako zvažování, porovnávání či srovnávání několika různých předpokládaných přístupů k životním podmínkám a sociální skutečnosti, k jejich minulému vývoji, současnému stavu i budoucím perspektivám [Foret 1992: 38]. Obecně pak mají lidé několik možností, jak se rozhodnout o volbě strany, potažmo samotné účasti na volbě. Buďto zvolí stranu, která přinese největší užitek, respektive mají ideální představu výsledku a volí tu variantu, která se mu nejvíce podobá. Případně si určí minimální úroveň vlastností a vybírají, kdo jí o co nejvíce překročí, nebo si strany uspořádají dle významnosti a vyberou tu, která nejlépe uspokojuje nejdůležitější očekávání. Ať už se ale lidé rozhodují na základě jakéhokoliv procesu, jeho smyslem by měly být benefity, neboli zisk z volby plynoucí. Pokud by se lidé chovali čistě ekonomicky, volili by veškeré své aktivity na základě čistých očekávaných výhod a nákladů, které za ně zaplatí. Když poměr očekávaného prospěchu k očekávaným nákladům roste, lidé mají k aktivitě větší vůli a malé změny v nákladech a příjmech by čistě teoreticky přiměly velký počet lidí změnit své chování. Tomu odpovídá i v práci prezentovaná teorie, podle které je účast ve volbách racionální v případě, že odměna, násobená pravděpodobností je větší, než náklady. Tento vzorec vychází z myšlenky, že volba je kalkulace a občan volí pouze, pokud výhody převáží náklady. Racionální člověk pak volí za účelem uspokojení svých vlastních jasně definovaných zájmů, a to na základě vyzískaných informací, přičemž zvažuje nejužitečnější nabídky z hlediska maximalizace zisku a minimalizace nákladů, nikoliv hlediskem emočním a psychologickým. Pokud potenciální volič nevidí rozdíl mezi benefity získanými zvolením jedné ze stran oproti ostatním, nebo pokud jsou náklady na volení vyšší oproti tomu, co nám jakákoliv z možností výhry kandidátů přinese krát její pravděpodobnost, je pro něj racionální voleb se neúčastnit.

Naproti tomu považují někteří autoři jedince za apriori iracionálního. Volič je příliš iracionální na to, aby přesně věděl, co je jeho vůle, neb na to nemá dost informací a schopnost vykládat fakta. Naopak se ukazuje, že vůle lidí není nezávislá a je určována iracionálně. Poznání a racionálního uvažování je jedinec schopen pouze v případech, které se ho bezprostředně týkají, kde má pocit zodpovědnosti. Politika tento poznání

svět přesahuje, je světem fiktivním, a tak je jeho myšlení odkázáno na emotivní složku, lehce podléhá podnětům a navíc se ani necítí být zodpovědný, necítí potřebu, vůli nějak zasahovat, či vyhledávat informace a fakta [Schumpeter 2004: 278-283]

Z tohoto hlediska lidé jen minimálně odkrývají pozadí a samotné fungování politiky, která se pro voliče stává abstraktním světem. Myšlení je zde asociální, emotivní a snadno podléhá iracionálním podnětům a předsudkům. Volba může být ovládána apelem právě na podvědomí, vytvářením iracionálních asociací, které jsou často maskovány argumenty a fakty. Volič se navíc často mýlí při stanovení toho, co pro něj je a není dobré, a ani nepostřehne, co je v jeho zájmu.

Obdobně se k racionalitě volby a roli informací staví autoři z michiganské školy, podle kterých je informovanost voliče o předmětech volebního zápolení a nabídce stran malá, někdy dokonce nulová, jeho rozhodování tak vyplývá ze zájmu jen o určité politické oblasti a stranické identifikace, což není racionální. Průměrný volič si v praxi nevybírám, pro koho bude hlasovat podle programů politických stran či osobních dispozic jejich kandidátů nebo podle věcné analýzy skupinových a individuálních potřeb a zájmů, pouze tuto formu volby předstírá, nebo se upřímně ale mylně domnívá, že tak volí. [Kunštát 2006: 152]

Většina lidí se tak v politice nerozhoduje na základě úvahy podložené zkušenostmi, ale na základě vědomých či podvědomých zvyků. Ukazuje, že moderní média zhušťují informace do stručných hesel, sloganů a brání tak kvalifikovanému poznání občanů, jež se od nich očekává [Krejčí 2004: 42].

6.2 Významnost proměnných v modelu teorie racionální volby

Většina Čechů sice již někdy přemýšlela nad tím, jaké jsou jejich šance ovlivnit výsledek voleb, ale samotné hodnocení pravděpodobnosti je výrazně naddimenzované. O svých šancích uvažují především pravidelní voliči a ti je také nejvíce nadhodnocují. Lidé volí, ale i v momentě, kdy je pravděpodobnost výhry preferovaného kandidáta minimální, a jen menší část lidí volí v této situaci druhého nejvíce preferovaného kandidáta, má-li větší šanci na výhru. Pravděpodobnost úspěchu navíc nezahrnují do rozhodování o účasti samotné, lidé volí i v případě, kdy jsou si vědomi nemožnosti cokoliv ovlivnit, kdy platí, že čím více člověk tíhne k účasti u voleb, tím méně mu záleží na tom, zda má šanci něco ovlivnit. Role pravděpodobnosti tak není Čechy vnímána jako proměnná násobící benefity, ale vzhledem ke svému nadhodnocování, případně absenci v modelu, jako případný aditivní atribut k benefitům.

Naopak o nákladech spojených s účastí u voleb většina Čechů doposud neuvažovala a majorita lidí ani žádné náklady s volením nespojuje. Pro Čechy, především pak pro pravidelné voliče, je tak velmi jednoduché odvolit a neshledávají žádné důvody, které by jim v tom bránily. Naopak pravidelní nevoliči již s náklady pracují výrazněji a deklarují vyšší náklady jak na samotný výkon, zde především časové, tak na zisk informací, kterým často nedůvěřují.

Většina Čechů pak za participaci u voleb očekává odměnu, a to nějakou formou reálného přínosu pro vlastní osobu, kdy před samotným učiněním volebního rozhodnutí zvažuje přínosnost jednotlivých variant volby. Lidé, kteří se pravidelně voleb účastní, nebo se o účasti pravidelně rozhodují, pak od voleb očekávají přínos výrazně častěji a až na výjimky i srovnávají možné alternativy. Z tohoto hlediska se většina populace nechová emočně, ale zvažuje jednotlivé benefity. Ty jsou tak mezi většinou voličů zásadním motivem účasti, který berou v potaz, kalkulují, nemůžeme ale přesně říci, zda jsou v reálné situaci s to dostatečně odlišit přínosy jednotlivých stran či kandidátů. Role benefitů pro identifikace racionality účasti se tak potvrzuje, nejsou ale vyčerpávajícím impulzem pro všechny, někteří lidé benefity neočekávají a významné jsou tak i jiné motivy účasti.

Zde se jako významný doplněk motivace potvrdil pocit občanské povinnosti volit, respektive snaha vidět demokracii pokračovat. Pocit povinnosti pak funguje především u pravidelných voličů, nepravidelní voliči pocit povinnosti nemají, respektive s povinností volit souhlasí většina lidí, kromě nevoličů, kteří si ani nemyslí, že na neúčasti je něco špatného. Tato povinnost pak může převyšovat nebo jen částečně dorovnávat případné náklady a navyšuje, eventuálně u někoho nahrazuje benefity. Je ale účast u voleb na základě závazku k demokracii ještě racionální? Budu-li vycházet z hypotézy, že se volič motivovaný určitým pocitem povinnosti účastní voleb za účelem uspokojení vlastních zájmů a je zde přítomen i faktor zvažování maximalizace zisku, a to vše za předpokladu, že pro lidi je demokracie ve své existenci prospěšná, jedná se o účast racionální. Základní benefit, tedy výhody plynoucí z výhry preferovaného kandidáta, je navíc doplněn o pocit satisfakce ze splnění povinnosti.

6.3 Zhodnocení aplikovatelnosti modelu teorie racionální volby

Základní proměnné modelu mají mezi sebou vzájemné vztahy a to většinou pozitivní, tedy roste-li hodnota jedné, roste i u druhé. Jediný negativní vztah je mezi náklady na volení a ostatními proměnnými, tedy pokud roste vnímání benefitů z voleb, pravděpodobnosti ovlivnit volby či pocit povinnosti se zúčastnit, vnímání nákladů klesá. Tyto vztahy jsou pak identické u všech nadefinovaných segmentů, tedy jak u pravidelných voličů, i u pravidelně se o účasti rozhodujících, nejvýraznější jsou u pravidelných nevoličů. Ve všech případech ale nejsilněji korelují náklady na odvolení s ostatními proměnnými.

Z hlediska testování samotného modelu, je relevance proměnných v modelu mezi jednotlivými segmenty voličů odlišná. Potvrdilo se, že se každý segment rozhoduje na základě jiných faktorů, respektive jiné proměnné ovlivňují jeho volební účast. Jedním ze základních výstupů práce je tak zjištění, že modely fungují odlišně u lidí, kteří se voleb účastní pravidelně, jinak u pravidelných nevoličů a odlišný model je využitelný na pravidelně se o účasti rozhodující. Kalkulace účasti je pak sice přítomna u všech zmiňovaných segmentů, ale vstupují do ní jiné proměnné.

U pravidelných voličů se projevila relevance všech proměnných modelu, respektive jejich vliv na pravidelnou volební účast. Platí tak, čím více jedinec vnímá volební povinnost, zvažuje pravděpodobnost ovlivnění voleb a potenciální benefity z účasti, tím spíše se jedná o pravidelného voliče a naopak, že čím spíše uvažuje náklady na volební účast, tím méně se jedná o pravidelného voliče. Mezi proměnnými nejvíce ovlivňuje pravidelnost účasti pocit povinnosti, druhý nejsilnější faktor jsou očekávané benefity, následně náklady na odvolení a nejmenší sílu má pravděpodobnost ovlivnění voleb.

U pravidelně nevolících jsou v modelu významné pouze dvě proměnné, a to pravděpodobnost ovlivnění voleb a povinnost se jich účastnit, ostatní testované faktory nemají na nevoliče signifikantní vliv. Platí tak, čím více lidé uvažují nad pravděpodobností dopadu jejich hlasu a čím více vnímají povinnost k demokracii, tím menší je šance, že budou u voleb pravidelně absentovat, kdy významnější je vnímání povinnosti volit než pravděpodobnosti úspěchu.

Mezi těmi, kteří se rozhodují o účasti pravidelně před každými volbami, jsou významné všechny proměnné modelu vyjma pravděpodobnosti ovlivnění voleb. Čím více uvažují nad možnými benefity z účasti a vnímají povinností voleb se zúčastnit, tím

spíše se rozhodují před každými volbami a čím spíše uvažují náklady na volební účast, tím méně se jedná o pravidelně se rozhodujícího voliče. Zde jsou nejdůležitějšími faktory benefity z účasti a vnímaná povinnost.

Jako nejvíce ovlivňující, signifikantní proměnná se ukázaly vnímané benefity z volební účasti a následně povinnost zúčastnit se voleb. Tedy dva hlavní motivátory volební účasti, které přesahují vnímání nákladů, jež je minimální. Naopak nejslabší místo v modelu zastává pravděpodobnost ovlivnění výsledku, kterou si lidé sice uvědomují, ale je na jednu stranu nadhodnocována, případně není brána v kalkulaci a na rozhodování nemá významnější dopad. V případě české populace se tak zbavujeme klasického paradoxu volení, neb benefity jsou významně vnímány, pravděpodobnost je nadhodnocována a s minimálním vlivem, zatímco náklady jsou většinou považovány za minimální. Většina Čechů se tak z hlediska teorie racionální volby chová racionálně, když se účastní, případně neúčastní voleb na základě možných zisků doplněných o pocit povinnosti a nebere příliš v potaz náklady s volením spojené, ani pravděpodobnost, s jakou mohou ovlivnit, případně rozhodnout výsledek.

Závěr

Volby mají vždy dopad na všechny jedince, jeden každý je nucen podřídit se institucím, které na jejich základě vznikají, a těmito institucemi učiněné rozhodnutí má dopad na všechny jedince ve společnosti. Jedinec by se tedy o účasti u voleb měl rozhodovat s adekvátní vážností a za použití racionálního rozhodování. Při analýzách se potvrdilo se, že existují významné rozdíly z hlediska kalkulací volební účasti v rámci různých segmentů voličů. V případě voličů se silným pocitem povinnosti je účast spíše automatizována, zatímco u těch se slabým pocitem povinnosti je více funkční model racionální volby. Tyto dvě kategorie se navzájem prostupují a i mezi těmi, kteří vyhodnocují potenciální zisk v porovnání s náklady je velmi významná role vnímání povinnosti jakožto ustáleného zvyku. Většina Čechů jsou tedy pravidelní voliči, i když deklarují vyhodnocování situace. Paradoxní situace, vyplývající z modelu racionální volby, kdy by racionální voliči neměli volit, neboť je příliš malá pravděpodobnost, že hlas bude mít význam, je v českém prostředí vysvětlitelná jak nezapojenými proměnnými v modelu, tak i pocitem povinnosti a nadhodnocováním pravděpodobnosti svého hlasu. Vzhledem k tomu, že voliči pravděpodobnost opomíjejí a samotné volení vnímají většinou jako beznákladové, jakýkoliv zisk dělá nevolení iracionální v případě, že existuje jakákoliv sebemenší preference. Pokud však volič nenajde mezi benefity stran žádný rozdíl, je pro něj racionální se voleb nezúčastnit. Větší část voličů se tak jednoznačně účastní, případně neúčastní voleb z racionálních důvodů, neboť se rozhodují na základě určité profitability.

U té části českých voličů, která se nakonec rozhodne o volební účasti na základě povinnosti, je zásadní, jak tuto povinnost vnímají. Jestliže se jedná o kalkul, podporující demokracii pro její výhodnost vzhledem k jedinci, jedná se o racionální chování. Tento výnos volení je pro většinu lidí v reálu sice poměrně malý a není jasně patrný, nicméně je to jeden z důvodů, proč není univerzální volební absence. Pokud tak ale činí z důvodů uspokojení pocitu odpovědnosti, určité morální hodnoty, pak z hlediska definice racionální účasti u voleb není jejich chování racionální.

Přes poměrně velkou část lidí, kteří na základě porovnání s modelem prokazují prvky racionality při rozhodování o účasti, je pro mnohé Čechy volení spíše marginálním rozhodnutím. Tento jev je určitým fenoménem dneška, kdy zájem o občanskou společnost není valný a naopak je patrná jistá odevzdanost až apatie, za této situace se polovina voličů domnívá, že je jedno, kdo bude zvolen, stejně se nic nezmění. Teorie racionální volby tak přesněji nefunguje u voleb také proto, že má na voliče volební rozhodnutí menší dopad, než ostatní životní volby a lidé si zde mohou dovolit určitou iracionalitu.

K samotnému modelu racionální volby pak nacházím několik základních výtek. Jednou z nich je marginálnost, tedy, že nemůžeme aplikovat racionalitu všude, respektive pomocí modelu je možné vysvětlit jen určitou část případů. Jak bylo ukázáno, kalkulace probíhají u různých lidí odlišně, a není tak možné použít jeden model reprezentující racionalitu volební účasti na pokrytí celé populace potencionálních voličů. Další možný problém je přítomnost pravděpodobnosti, především proto, že ve volbách není reálné, že by byla doopravdy pravděpodobnost, že jeden hlas rozhodne, pravděpodobnost je tak malá, že benefity by naopak musely být extrémně velké. Ukázalo se také, že její význam je minimální a navíc pokud by byla odměna dostatečně vysoká, pak malá pravděpodobnost, že bude mít hlas váhu, nehraje roli a ze vzorce opět mizí. Stejně tak náklady jsou často natolik zanedbatelné, že vůbec nevstupují do kalkulační rovnice chování. Teorie racionální volby navíc neurčuje hranici, za níž je v tomto ohledu ještě použitelná. Posledním a podle mě nejzávažnějším problémem je individualita voliče, na jejímž základě je nezbytné do modelu přidat další proměnnou, která bude připočtena k odměně a dá se nazvat osobní motivací. Lidé totiž volí i v případě, kdy náklady převyšují benefity, a to především z iracionálních důvodů. Použití racionální teorie jako vysvětlující modelu vychází z předpokladu, že lidé jsou obecně efektivní v dosahování svých cílů, ale především z psychologických důvodů, jako je paměť a výpočetní dispozice, není tento předpoklad všeobecně využitelný [Quattrone 1988: 719].

Použitá literatura

Knihy a články

- Aldrich, J. H., (1993). Rational Choice and Turnout. *American Journal of Political Science*, Vol. 37, Bloomington: MPSA (246-278)
- Arendtová, H., (1995). *O násilí*. Praha: OIKOMENH.
- Blais, A., (2000). *To Vote Or Not to Vote?* Pittsburg: University of Pittsburgh Press
- Blais, A., (2006). What Affects Voter Turnout. *Annual Review of Political Science*, Vol 9, Palo Alto: Annual Reviews (111-125)
- Buchanan, J. M.,(2002). *Politika očima ekonoma*. Praha: Liberální institut
- Bradová, E., (2005). *Od lokálních mítinků k politickému marketingu*. Brno: Masarykova univerzita
- Caplan, B., (2007). *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton: Princeton University Press
- Dowding, K., (2005). Is it rational to Vote? Five Types of Answer and Suggestion. *BJPIR*, Vol.7, Oxford: Blackweel Publishing (442-459)
- Downs, A., (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: HarperCollins
- Edlin, A., Gelman, A., and Kaplan, N., (2007). *Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others*. Cambridge: NBER
- Evans, A. J., (2004). *Social structural theories of Voting*. London: Sage
- Ferejohn J.A., Fiorina, M.P., (1974). The paradox of not voting. *The American Political Science Review*, Vol. 68, Washington: APSA (525- 536)
- Foret, M., (1992). *Jak dopadnou volby?* Brno: Mezinárodní politologický ústav
- Geys, B.,(2006). Rational Theories of Voter Turnout: A review. *Political Studies Review* Vol 4,. Nottingham: University of Nottingham (16-35)
- Green, S.L., (2002). *Rational Choice Theory: An Overview*. Waco: Baylor University
- Heyne, P., (1991). *Ekonomický styl myšlení*. Praha: VŠE
- Horáková, I., (1992). *Marketing v současné světové praxi*. Praha: Grada
- Jablonski, A.W., (2006). *Politický marketing*. Brno: Barrister&Principal
- Joslyn, R., (1984). *Mass media and elections*. NY: Addison-Wesley Pub. Co.
- Klokočka, V., (1969). *Volby v pluralitních demokraciích*. Praha: Svoboda
- Kotler. P., (1991). *Marketing a management*. Praha: Victoria publishing
- Krejčí, J., (2004). *Kvalita výzkumů volebních preferencí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR

Kunštát, D.,(2006). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR

Kunštát, D., (2003). Veřejné mínění a proměny preferencí politických stran. *Naše společnost* Vol1, Praha: Sociologický ústav AV ČR (11-20)

Linek, L.,(2010). Zhodnocení valenční teorie volebního chování na základě otevřených otázek ohledně důvodů volební neúčasti. *Naše společnost*. Vol8, Praha: Sociologický ústav AV ČR (1-5)

Lovett, F., (2006) *Rational choice theory and explanation*. St Louis: Washington University

Riker, W. H., and Ordeshook, P. C. (1968). A theory of the calculus of voting. *American Political Science Review*, Vol.62, Washington: APSA (25-42)

Quattrone, A.G, and Tversky, A. (1988) Contrasting rational and psychological analyses. *Political Science Review* 62, (719-736)

Schumpeter, J. A. (2004). *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK (268-301)

Šaradín, P., (2008). *Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci

Šimíček. V., (1995). *Volby v demokracii*. Brno: MPU

Data

ADMS, (2006-2011) *Monitoring mediálních investic*. Praha: Admosphere,s.r.o., internet dle SPIR-Mediaresearch,a.s., televize dle slenovanosti ATO-Mediaresearch,

CVVM, (2005). *Naše společnost 2005*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100450s_pv50307.pdf

CVVM, (2002). *Spokojenost s politickou situací a zájem o ni*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100155s_Ps30106.pdf

CVVM, (2002). *Stranické preference na konci května 2002*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
<http://www.cvvm.cas.cz/index.php?disp=zpravy&lang=0&r=1&s=1&offset=101&show=100069>

CVVM, (2006). *Voličské preference v květnu 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100583s_pv60519.pdf

CVVM, (2010). *Stranické preference a volební model v květnu 2010*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101038s_pv100519.pdf

- CVVM, (2011). *Spokojenost se stavem v oblastech veřejného života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101171s_ps110707.pdf
- ČSÚ, (1990 – 2010). Přehled volební účasti
- Factum Invenio, (2006). *Factum Omnibus*. Praha: Factum Invenio
http://www.factum.cz/209_duvody-volebni-ucasti-a-neucasti
- Koreň, P., (2011). *Rozhodování o volební účasti*. Praha: OmnicomMediaGroup
- MML-TGI,(2000-2011). *Výzkum Market & Media & Lifestyle – TGI (Target Group Index)*. Praha: Median
- NetMonitor (únor 2012). *Výzkum chování online populace*. Praha: SPIR-Mediaresearch&Gemius
- SEKV, (2011) *Závěrečná zpráva z kontinuálního výzkumu 2011/III – fáze 11*. Praha: SPIR-Mediaresearch&Gemius
- STEM, (2010), *TRENDY 6/2010*. Praha: Stem
<http://www.stem.cz/clanek/1973>
- STEM, (2008), *TRENDY 10/2008*. Praha: Stem
<http://www.stem.cz/clanek/1615>
- STEM, (2009), *TRENDY 10/2009*. Praha: Stem
<http://www.stem.cz/clanek/1836>

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Dotazník výzkumu „Rozhodování o volební účasti“ (text)**
- Příloha č. 2: Míra souhlasu s výroky v rámci voličských segmentů (tabulka)**
- Příloha č. 3: Přehled účasti u voleb do zastupitelstev a obcí (graf)**
- Příloha č. 4: Přehled účasti u voleb do Senátu ČR (graf)**
- Příloha č. 5: Přehled účasti u voleb do Poslanecké sněmovny ČR (graf)**
- Příloha č. 6: Přehled účasti u krajských voleb (graf)**
- Příloha č. 7: Zájem o politiku v rámci posledních deseti let (graf)**
- Příloha č. 8: Věnování se veřejné činnosti v rámci posledních deseti let (graf)**
- Příloha č. 9: Vnímání politiky v úspěchu v rámci posledních deseti let (graf)**
- Příloha č. 10: Vnímání politiky v rámci posledních deseti let (graf)**
- Příloha č. 11: Projekt diplomové práce (text)**

Přílohy

- Příloha č. 1: Dotazník výzkumu „Rozhodování o volební účasti“ (text)**

Z jakých důvodů se účastníte voleb?

Přetáhněte hlavní důvody Vaší účasti

- Dříve se volit nemohlo, takže jsem rád/a, že nyní mohu.
- Je to morální povinnost občana.
- Je to příležitost vyjádřit svůj názor.
- Je to pro mne pouhý zvyk.
- K volbám nechodím.
- Mohu tak podpořit preferovaného kandidáta.
- Mohu tak podpořit preferovanou stranu.
- Mohu zabránit vítězství určité strany nebo kandidáta.
- Nejsem spokojený/á s politiky.
- Pokud člověku záleží na společnosti, volit by měl.
- Zajímá mě, co se stane s naší zemí.
- Jiný důvod...

Do jaké míry souhlasíte s níže uvedenými výroky?

rozhodně souhlasím, spíše souhlasí, spíše nesouhlasím, rozhodně nesouhlasím

- Abych se u voleb správně rozhodnul/a, věnuji čas zjišťování a analýze informací.
- Člověk by měl volit u všech voleb (parlament, senát atd.)
- Doposud jsem neuvažoval/a nad tím, že s volením jsou spojené z mé strany náklady, jako je čas.
- Chodím volit v každých volbách.
- I když je má preferovaná strana momentálně bez šance, má cenu ji volit, pomůže jí to do budoucna.

- Je jedno, kdo bude zvolen, nic zásadního se stejně nezmění.
- Je pro mě velmi jednoduché odvolit a nevidím žádné důvody, proč to nedělat.
- Je smysluplné volit, i když je pravděpodobnost výhry preferovaného kandidáta minimální.
- Je snadné a s minimálními náklady sehnat informace, na základě kterých bych se mohl/a správně rozhodnout, koho volit.
- Je zde možnost, že ostatní nepůjdou volit a můj hlas tak bude významný.
- Je-li souboj stran/kandidátů vyrovnaný, je větší pravděpodobnost, že půjdu volit, než je li jasný vítěz.
- Již dříve jsem přemýšlel/a, jaké mám šance ovlivnit výsledek voleb.
- K ochraně demokracie je důležité, aby většina lidí chodila k volbám.
- Když jdu volit, je pro mne důležité, aby byla volební místnost blízko bydliště.
- Když jdu volit, očekávám, že výsledek bude mít pro mě nějaký přínos.
- Můj vlastní hlas neznamena mnoho, ale kdyby šli všichni lidé, kteří to tak cítí volit, mohli by hodně změnit.
- Myslím si, že nejít v demokracii k volbám je špatné.
- Nedůvěřuji informacím týkajících se politiky.
- Pokud by se zvětšily časové náklady na samotný akt odvolení na dvojnásobek, více bych uvažoval/a o tom, zda volit.
- Pokud bych nešel/nešla volit, čelil/a bych tlaku okolí.
- Pokud má moje druhá nejoblíbenější strana větší šanci na výhru, volím spíše ji než moji nejoblíbenější.
- Pokud vyhraje mnou volený kandidát/strana, chci z toho mít stejný prospěch jako jeho ostatní voliči.
- Před každými volbami uvažuji, zda se zúčastním.
- Před volbou zkoumám varianty, co mi která strana přinese.
- Před výběrem strany beru v potaz strany, se kterými pravděpodobně uzavře koalici.
- Přemýšlel/a jsem o tom, že některé výhody plynoucí z výhry mnou preferovaných kandidátů/stran budu mít, i když nebudu volit.
- Rozlišuji mezi médii z hlediska věrohodnosti a objektivitě informací o politice.
- Samotné odvolení (jít do volební místnosti, odvolení a cesta zpět) mi zabere méně než půl hodiny.
- Šance, že právě můj hlas bude ve volbách rozhodující, je v podstatě nulová.
- Šel/šla bych volit, i kdybych bych si myslel/a, že výsledek na mě nebude mít dopad.
- Šel/šla bych volit, i kdybych si byl/a jist/a, že můj hlas určitě nemůže nic rozhodnout.
- V případě voleb do poslanecké sněmovny cítím větší povinnost zúčastnit se voleb než v případě voleb do zastupitelstev či senátu.
- Volby do poslanecké sněmovny mají větší dopad na mou osobu, a tak se jich zúčastňuji spíše než ostatních voleb.
- Voleb se neúčastním.
- Vzhledem k velkému počtu voličů nehraje můj hlas významnou roli.
- Zajímám se o politiku.

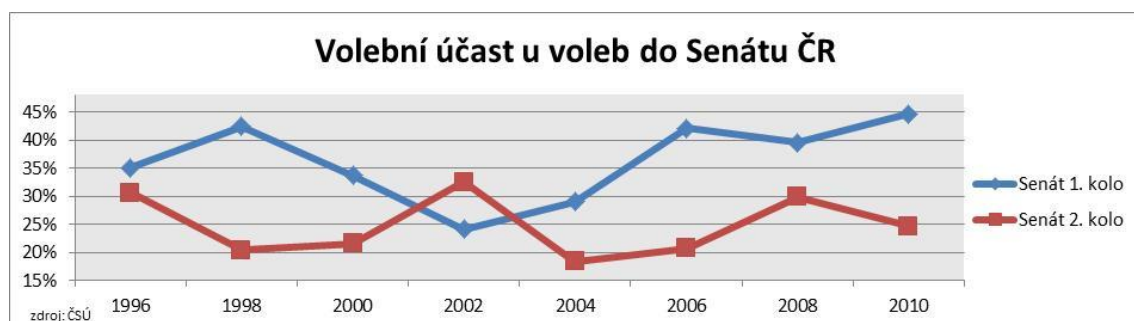
Příloha č. 2: Míra souhlasu s výroky v rámci voličských segmentů (tabulka)

Souhlas s výroky	Pravidelní voliči	Pravidelní nevoliči	Pravidelně se rozhodující	Celá populace
Abych se u voleb správně rozhodnul/a, věnuji čas zjišťování a analýze informací.	70,8%	19,4%	59,6%	59,4%
Člověk by měl volit u všech voleb (parlament, senát atd.)	92,3%	18,0%	68,5%	74,7%
Doposud jsem neuvažoval/a nad tím, že s volením jsou spojené z mé strany náklady, jako je čas.	80,1%	37,1%	68,0%	70,4%
I když je má preferovaná strana momentálně bez šance, má cenu ji volit, pomůže jí to do budoucna.	83,6%	24,2%	69,7%	72,6%
Je jedno, kdo bude zvolen, nic zásadního se stejně nezmění.	46,2%	73,8%	75,3%	52,2%
Je pro mě velmi jednoduché odvolit a nevidím žádné důvody, proč to nedělat.	93,2%	8,1%	66,3%	76,8%
Je smysluplné volit, i když je pravděpodobnost výhry preferovaného kandidáta minimální.	89,6%	24,2%	75,3%	77,5%
Je snadné a s minimálními náklady sehnat informace, na základě kterých bych se mohl/a správně rozhodnout, koho volit.	74,6%	38,7%	55,6%	66,6%
Je zde možnost, že ostatní nepůjdou volit a můj hlas tak bude významný.	68,9%	14,5%	56,7%	58,3%
Je-li soubor stran/kandidátů vyrovnaný, je větší pravděpodobnost, že půjdu volit, než je li jasný vítěz.	46,7%	19,4%	59,0%	43,6%
Již dříve jsem přemýšlel/a, jaké mám šance ovlivnit výsledek voleb.	76,8%	48,4%	74,2%	69,4%
K ochraně demokracie je důležité, aby většina lidí chodila k volbám.	94,5%	32,3%	78,1%	80,6%
Když jdu volit, je pro mne důležité, aby byla volební místnost blízko bydliště.	56,8%	53,2%	75,3%	57,9%
Když jdu volit, očekávám, že výsledek bude mít pro mě nějaký přínos.	67,5%	36,1%	66,9%	59,7%
Můj vlastní hlas neznamená mnoho, ale kdyby šli všichni lidé, kteří to tak cítí volit, mohli by hodně změnit.	94,5%	43,5%	86,5%	83,8%
Myslím si, že nejit v demokracii k volbám je špatné.	86,3%	11,5%	54,5%	67,9%
Nedůvěřuji informacím týkajících se politiky.	67,8%	75,8%	81,5%	68,9%
Pokud by se zvětšily časové náklady na samotný akt odvolení na dvojnásobek, více bych uvažoval/a o tom, zda volit.	26,0%	25,8%	50,6%	28,9%
Pokud bych nešel/nešla volit, čelil/a bych tlaku okolí.	13,7%	6,5%	18,5%	12,3%
Pokud má moje druhá nejoblíbenější strana větší šanci na výhru, volím spíše ji než moji nejoblíbenější.	37,4%	11,3%	33,7%	33,4%
Pokud vyhraje mnou volený kandidát/strana, chci z toho mít stejný prospěch jako jeho ostatní voliči.	65,6%	26,2%	64,0%	56,9%
Před volbou zkoumám varianty, co mi která strana přinese.	77,9%	30,6%	78,1%	69,1%
Před výběrem strany beru v potaz strany, se kterými pravděpodobně uzavře koalici.	53,3%	11,5%	45,5%	44,0%
Přemýšlel/a jsem o tom, že některé výhody plynoucí z výhry mnou preferovaných kandidátů/stran budu mít, i když nebudu volit.	33,3%	13,1%	43,8%	30,6%
Rozlišuji mezi médií z hlediska věrohodnosti a objektivitě informací o politice.	80,1%	32,3%	70,8%	70,8%
Samotné odvolení (jit do vol. místností, odvolení a cesta zpět) mi zabere méně než půl hodiny.	91,8%	43,5%	84,8%	82,5%
Šance, že právě můj hlas bude ve volbách rozhodující, je v podstatě nulová.	53,3%	74,2%	69,7%	57,4%
Šel/šla bych volit, i kdybych bych si myslel/a, že výsledek na mě nebude mít dopad.	88,0%	13,1%	64,0%	71,1%
Šel/šla bych volit, i kdybych si byl/a jist/a, že můj hlas určitě nemůže nic rozhodnout.	86,6%	14,5%	56,2%	70,6%
V případě voleb do poslanecké sněmovny cítím větší povinnost zúčastnit se voleb než v případě voleb do zastupitelstev či senátu.	41,5%	8,1%	42,1%	37,2%
Volby do poslanecké sněmovny mají větší dopad na mou osobu, a tak se jich zúčastňuji spíše než ostatních voleb.	35,8%	4,9%	43,3%	32,1%
Vzhledem k velkému počtu voličů nehraje můj hlas významnou roli.	38,3%	54,8%	62,9%	43,8%
Zajímám se o politiku.	68,9%	13,1%	46,6%	53,7%

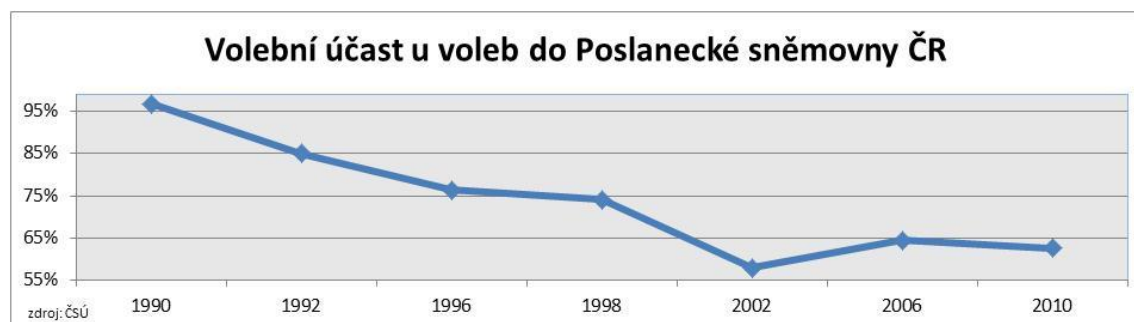
Příloha č. 3: Přehled účasti u voleb do zastupitelstev a obcí (graf)

Příloha č. 4: Přehled účasti u voleb do Senátu ČR (graf)

Příloha č. 5: Přehled účasti u voleb do Poslanecké sněmovny ČR (graf)

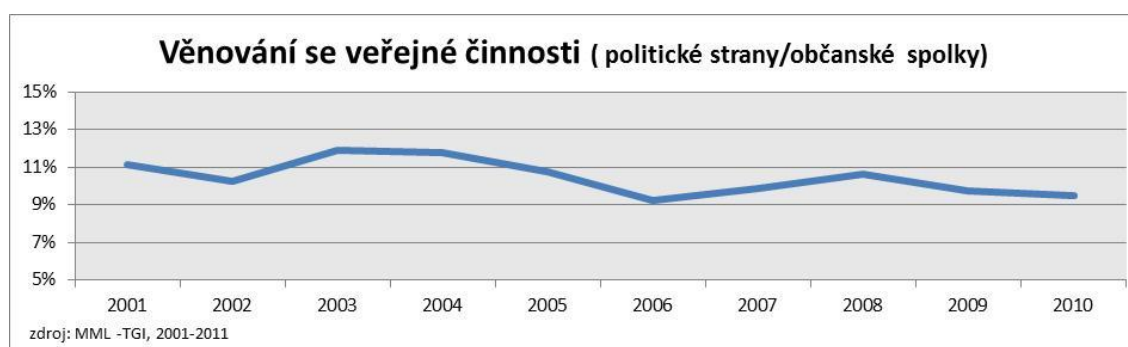
Příloha č. 6: Přehled účasti u krajských voleb (graf)

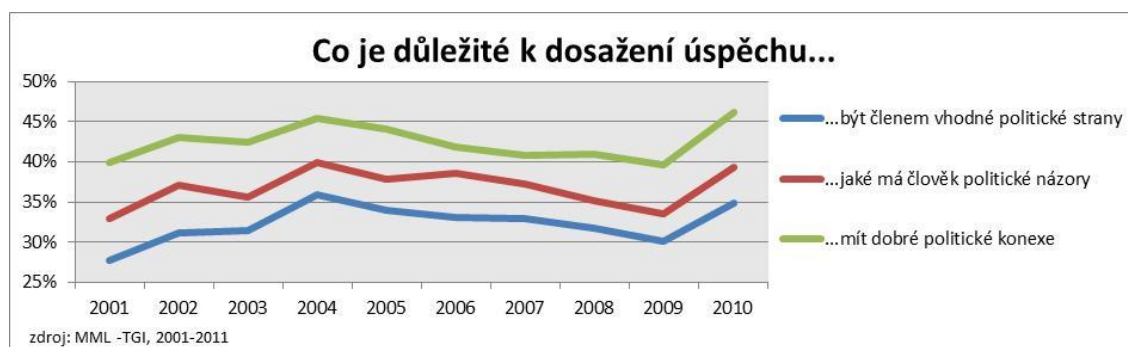
Příloha č. 7: Zájem o politiku v rámci posledních deseti let (graf)

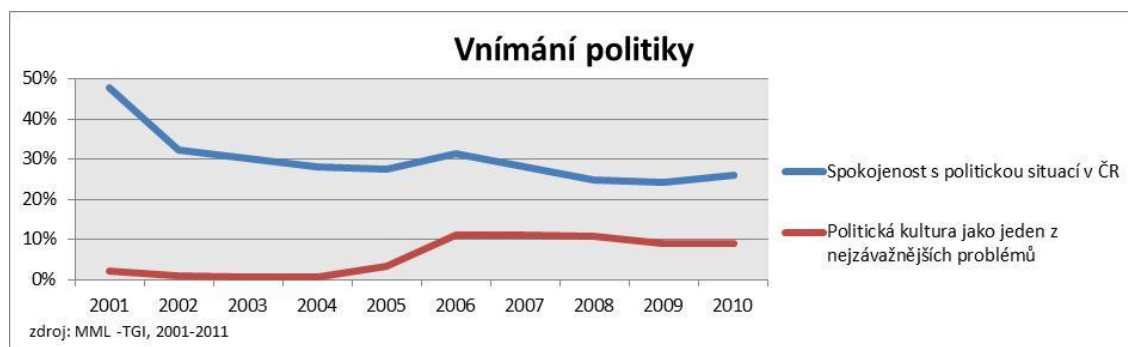
Příloha č. 8: Věnování se veřejné činnosti v rámci posledních deseti let (graf)

Příloha č. 9: Vnímání politiky v úspěchu v rámci posledních deseti let (graf)

Příloha č. 10: Vnímání politiky v rámci posledních deseti let (graf)

Příloha č. 11: Projekt diplomové práce (text)

Pavel Koreň

II. ročník Magisterské Sociologie

ISS FSV UK

Červen 2009

Projekt DIPLOMOVÉ PRÁCE

Racionalita volebního chování

1. Vymezení výzkumného problému

Celá společnost je z velké části determinována směrem, jímž se ubírá politika a její výkony. Politické dění tak představuje jeden z hlavních pilířů moderních demokracií a je tedy zásadní, nejen jakým způsobem je politika vykonávána, ale také, jakým způsobem jsou její vykonavatelé vybíráni. Celá diplomová práce vychází ze základní premisy, že žijeme-li v demokracii, strana, potažmo jedinec, se může dostat k moci výhradně prostřednictvím voleb, respektive prostřednictvím voliče. Ten se rozhoduje, racionálně či iracionálně, komu dá svůj hlas, kdo bude reprezentovat jeho zájmy a získá podíl na moci. Základním cílem tedy bude ukázat, jakou roli hraje ve volbách racionalita voliče, kdy je volební chování racionální a zda se chovali voliči v ČR během několika posledních voleb racionálně.

Racionální motivace pro volbu vychází z potřeb, z vnímání situace a ze zkušeností, vycházejících z procesu učení. Nicméně samotná volba, rozhodnutí, nemusí reprezentovat to nejlepší přesvědčení, ale většinou to nejpříjemnější. Stále častěji se tak setkáváme s volbou jako výběrem nejmenšího zla, kdy prosté zamítnutí jedné alternativy znamená automaticky favorizaci jiné. Za racionální volební jednání tak hodlám považovat takové, kdy se aktér účastní politického života za účelem uspokojení vlastních zájmů, dle vyzískaných informací využívá nejužitečnější nabídky a provádí tak vědomé, suverénní a plánované činnosti, spojené s jeho pozicí v sociální a politické struktuře společnosti.

S racionalitou volby při samotném výběru kandidátů a stran úzce souvisí rozhodnutí, které činí volič o něco dříve, nejčastěji již v začátku volebního procesu, a to zda se volby vůbec zúčastní. Součástí práce tedy bude zkoumání samotné účasti u voleb prizmatem racionality. Zde je základní otázkou, zda se míra volební účasti se odvíjí od nabídky, již poskytují jednotliví kandidáti.

Základní výzkumné otázky

- Jaký typ voliče se neúčastní voleb a je to pro něj racionální?
- Je chození k volbám racionální – z hlediska objektivního a subjektivního?
- Podle čeho se volič rozhoduje, jaká vodítka užívá a jaké aspekty jsou pro něj zásadní?
- Jaké modely volebního chování v ČR fungují a které ne?
- Chovali se voliči v několika posledních volbách racionálně?
- Jací voliči mají tendenci chovat se racionálně a jací nikoliv?
- Je rozhodnutí založené na mylných informacích iracionální?
- Jaký je vliv politického marketingu na iracionalitu voličů?
- Co musí splňovat volba, aby ji bylo možné považovat za racionální, je takováto volba ještě možná a do jaké míry je běžná?
- Na jaké voliče strany spíše cílí, na ty rozhodující se racionálně či iracionálně?

2. Současný stav poznání problému

V současné době většina analýz, vztahujících se k rozhodování voličů, vzniká na zakázku jednotlivých stran, je tedy neveřejná a informace se dostávají pouze k stranickým analytikům a marketingovým plánovačům. Je tedy běžné, že se povětšinou obecná informovanost o politice omezuje na oficiální média, případně komentáře, glosy a články na téma voleb minulých, eventuálně budoucích.

Dle dosavadních výsledků výzkumu a analýz je několik typů rozhodování o volbě, základní rozlišení se pak omezuje na voliče skalní, v podstatě již předem rozhodnuté, kteří nereflektují aktuální nabídku, a na ty, kteří se rozhodují během volební kampaně. Těm jednotlivé teorie přisuzují několik možností. Buďto zvolí alternativu, která jim přinese největší užitek, případně mají ideální představu výsledku a volí tu variantu, která se mu nejvíce podobá. Další možností je, určit si minimální úroveň vlastností a vybírat, kdo ji o co nejvíce překročí. Posledním způsobem je uspořádání dle významnosti a následný výběr varianty, která nejlépe uspokojuje nejdůležitější vlastnost.

Pokud jde o aplikaci na výhradně české prostředí, většina informací pochází z výzkumných agentur zabývajících se předvolebními průzkumy a povolebními analýzami. Z již provedených analýz je vhodné zmínit například zjištění výzkumné agentury STEM, že stranická volba, tedy volba na základě stranické příslušnosti, nese větší váhu, než volba osobnosti samotné. Či výzkum CVVM

z roku 2002, který ukazuje, nejen jak se mění rozhodnutí o samotné účasti u voleb, ale také vnímání a posuzování volebních kampaní, tedy politického marketingu ze strany voličů a informačních kanálů, které užívají. Zde vychází poměrné smíření s nutností existence kampaní a jako hlavní medium slouží televize.

Samotné vnímání racionality volby je pak mnohovýznamovým problémem. Dá se na něj nahlížet z obecného hlediska, jako na jakoukoliv situaci, kdy se jedinec nějakým způsobem chová adekvátně a zda je právě tento způsob pro něj ten nejlepší, nejvýhodnější. Racionální volba je ale užívána především v ekonomice, jako maximalizace zisku za situace minimálních nákladů. Pokud se jedná o racionální volbu v případě politického volebního procesu, za jeden z nejzajímavějších z již existujících modelů považuji model racionální volič – labilní respondent, který je vnímá jako dva protipóly, jak se v případě voleb je možné zachovat. Z větších teorií se jedná o „mýtus racionálního voliče“ od Bryana Caplana, která přináší do hry zajímavý pojem racionální ignorance. Ta znamená, že motivace voliče strávit čas a věnovat úsilí na získání informací potřebných pro „správnou“ volbu je nepatrná. Pro takto racionálně ignorujícího voliče je obtížné rozeznávat dlouhodobé a krátkodobé důsledky politických opatření a má tedy sklon hodnotit politiku krátkozrace.

3. Metodologie

V první části práce bude výzkumná otázka teoreticky rozpracována. Tento teoretický rozbor problému poskytne pojmový a ideový fundament pro další části práce. Zde hodlám nastínit jednotlivé pojmy, jejich obsah a užití. Metodologickým základem zde bude pak porovnání jednotlivých relevantních teorií, vztahujících se k daným oblastem zkoumání, především racionality voliče. Hodlám zde představit několik modelů a typů volby, na jejichž základě pak v části druhé ukázat, jak je možné dané teorie měřit a testovat. Teoretická část, která bude tvořit větší díl práce, bude tedy poskytovat určitou konfrontaci jednotlivých teorií a pohledů a základ pro část druhou.

Dříve získané teoretické znalosti hodlám v druhé části práce aplikovat na dostupné informace o volebním chování v ČR a jednotlivé modely otestovat na existujících datech. Bude se tedy jednat o propojení s již známými a dostupnými fakty o české společnosti, a pokud se podaří sehnat informace i z jiných zemí,

chtěl bych tyto výsledky porovnat i s nimi. Informace budou vycházet především z výsledků voleb, šetření atd., tedy z již existujících publikací. Data tak budou původem z povolebních a předvolebních průzkumů a analýz, zde se jedná především o data od společností STEM a CVVM. Pro porovnání hodlám využít data za troje volby, jednalo by se tedy o volby do poslanecké sněmovny z roku 2006, krajské volby 2008 a dosud neproběhlé volby do europarlamentu 2009 či předčasné volby do poslanecké sněmovny podzim 2009. Z hlediska samotné racionality voličů bych chtěl vyzkoumat, jak si racionalizují, verbalizují svoje volební rozhodnutí, a porovnat to s tím, co bylo hlavním volebním komuniké strany v daných volbách, tedy do jaké míry se shodují. Chtěl bych také vycházet z korelace mezi statusem, požadavky a preferovanou, eventuelně uskutečněnou volbou.

4. Výzkumný tým

- Zpracování: Pavel Koreň
- Konzultant: PhDr. Lukáš Linek

5. Data

- Většina informací bude vycházet z již publikovaných článků, přehledů a knih. Nejčastěji se bude jednat o zahraniční odborné články a studie.
- Sekundární data budou mít původ v šetřeních českého statistického úřadu, STEM a CVVM. Jako další datové zdroje poslouží Česká volební studie 2006 či Medián MML.

6. Harmonogram

- Dokončení jaro 2010

7. Zpráva z výzkumu

- V Office Word psaná práce – 3x výtisk
- Přehledný výstup základních zjištění ve formě ppt presentace Office

8. Orientační seznam literatury

- Bakalář, E. (1992). *Úvahy o motivu moci*. Chrudim: MACH
- Balandier, G. (2000). *Politická antropologie*. Praha: Dauphin,
- Becker, G. S. (1997). *Teorie preferencí*. Praha: Grada/Liberální institut
- Buchanan, J. M.,(2002). *Politika očima ekonoma*. Praha : Liberální institut.
- Canetti, E. (1994). *Masa a moc*. Praha: Arkadia

- Downing, K., (2005). *Is it rational to Vote? Five Types of Answer and Suggestion*. BJPIR Vol.7, Oxford: Blackweel Publishing
- Edlin, A., Gelman, A., and Kaplan, N., (2007). *Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others*. Cambridge
- Evans, A. J. (2004). *Social structural theories af Voting* London: Sage
- Gustave, Le Bon. (1997). *Psychologie davu*. Praha: KRA
- Horáková. I.,(1992). *Marketing v současné světové praxi*. Praha: Grada
- Hůbl, M. (1990). *Cesty k moci*. Praha: Naše vojsko
- Jablonski. A., (2006). *Politický marketing*. Brno: Barrister&Principal
- Klokočka, V., (1969). *Volby v pluralitních demokraciích*. Praha: Svoboda
- Kotler. P., (1991). *Marketing a management*. Praha: Victoria publishing
- Kunštát. D.,(2006). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Olson, M., (1971). *The Logic of Collective Action : Public Goods and Theory of Groups..* Cambridge : Harvard University Press,
- Quattrone, A.G., and Tversky, A. (1988) *Contrasting rational and psychological analyses*. *Political Science Review* 62
- Riker, W. H., and Ordeshook, P. C. (1968). *A theory of the calculus of voting*. *American Political Science Review* 62
- Schumpeter, J. A. (2004). *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK
- Smelser. N.J., (1887). *Political Sociology*. *Sociology*. NY: John Wiley & Sons
- Stankiewicz. W.J.,(2003). *Politická teorie a současný svět*. Brno: CDK
- Šimíček. V., (1995). *Volby v demokracii*. Brno: MPU

9. Přílohy

- Pracoviště - nedefinováno
- Náklady na řešení projektu:
 - o Pořízení dat: 0
 - o Mzdové prostředky: 0

podpis konzultanta _____